2
207

Партія Українських Соціялїстів - Революціонерів.

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

Чи Европа має скозачіти?

Слово остороги до нїмецького народу
Вільгельма Лїбкнехта.

Переклад з другого нїмецького видання.

Наклад і друк партійної друкарнї.
1915.

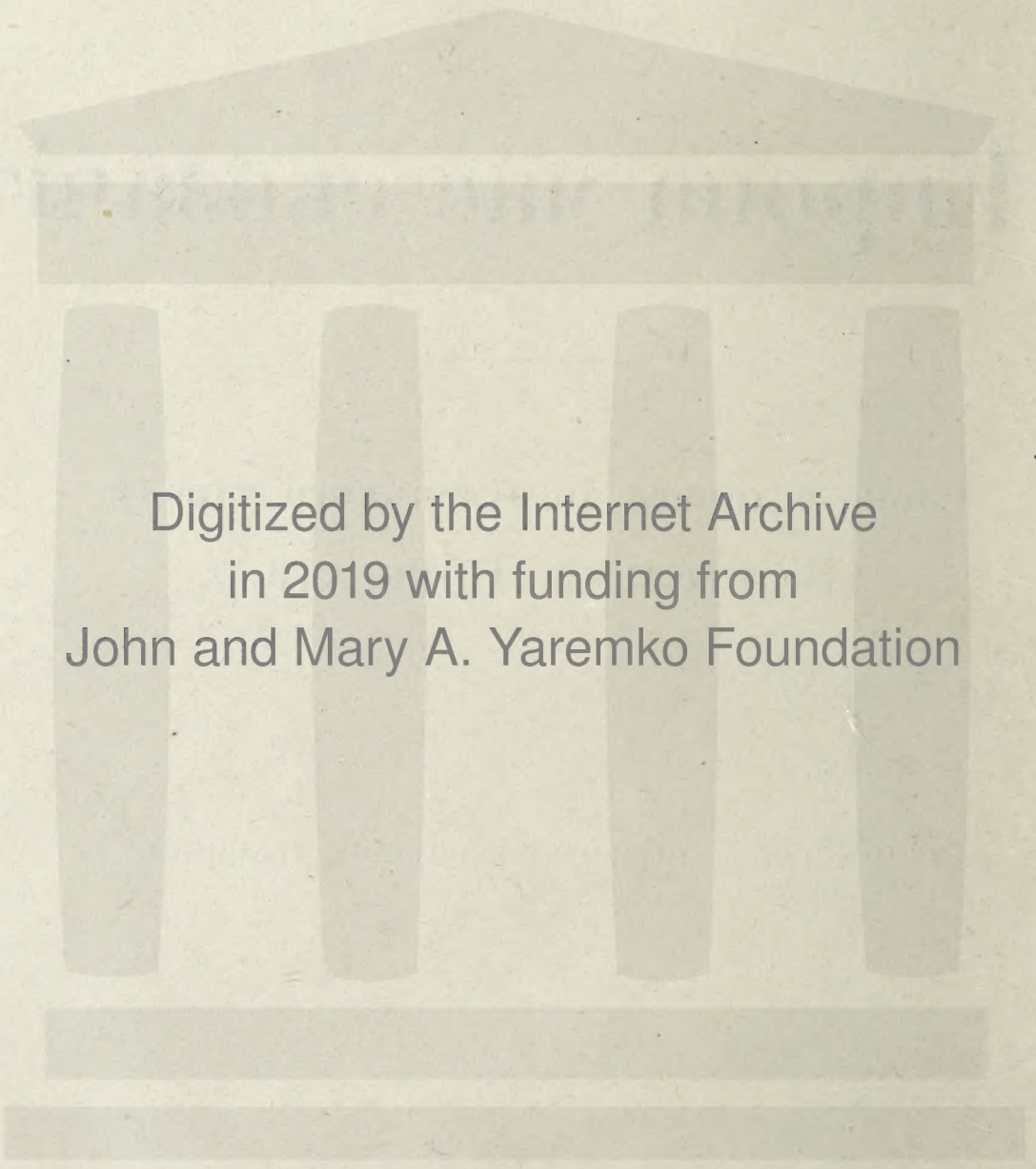

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
John and Mary A. Yaremko Foundation

https://archive.org/details/chyevropamaiesko00lieb

Від редакції.

В теперішній війні значна частина московських соціялістів станула цілковито на становищу російських чорносотенців і панславистів. Мало того, сї панове з нечуваним нахабством і безсоромністю, яка справді не має собі рівної, за помічю довільно дібраних цитат з старшої соціялїстичної літератури старають ся довести, що коли розходить ся о війну з царатом, то лиш вони, французькі, анґлїйські й бельґїйські соціялїсти зайняли становище, згідне з соціялїстичним світоглядом і наукою соціялїзму, а соціялїсти Нїмеччини й Австрії, двох держав, що ведуть тепер війну проти Росії, є не лиш єретиками, але й зрадниками прінціпів і тактики міжнародного соціялїзму. Росія шибениць, яка перед війною була по словам самих московських соціялістів, найгіршим ворогом власного народу й найчорнїйшою плямою цїлого культурного світу, раптом стала в часї війни милою їх соціялїстичному серцю оборонницею світової культури й поступу. Дарма, що ся оборонниця у себе вдома гнете далї з незменшеною дикістю всї прояви суспільного житя, дарма, що вона арештує й засуджує соціялїстичних послів до Думи, дарма що вона масово арештує й засилає на Сибір нелюбих їй представників і робітників українського руху. Вона всеж „освободителька“, хоч би її „освободительство“ і проявляло ся, як у нещасній Галичинї, в нищеню, наперед обдуманім і уплянованім, цїлого українського народу, його культури, його віри. Сотки представників української інтелїґенції наповняють тепер галицькі й російські вязниці, сотки мучать ся вже на засланю. Не біда — Росія визволяє „русскій“ нарід від „нїмецького ярма“!

Щоби виказати, що російські „революціонери“ й „соціялїсти“, які в теперішній війні станули по сторонї Росії, свідомо брешуть, покликаючи ся на авторитет соціялїзму, щоби показати, як думали батьки соціялїзму в справі боротьби з царатом, щоби пригадати, що від 50 лїт вони все стояли на становищу — „ворог царату приятель робочих мас“, — видаємо ми отсю працю небіжчика Лїбкнехта, яка хоч в дечім і перестаріла, одначе, навіть помимо змінених обставин, не втратила своєї високої актуальности власне в справі боротьби проти Росії, котра, як була так і доси лишаєть ся „соромом Европи“.

За редакцію

Микола Залїзняк.

Переднє слово.

Під кінець попереднього року повідомив мене оден мій анґлїйський приятель, що в Анґлії мають відбувати ся згромадження, щоби спонукати хитке правительство до енерґічного поступованя проти російської заборчої полїтики — та прохав мене о вияснення про настрій у Нїмеччинї, чи наш нарід похвалює приязне до Росії становище князя Бісмарка та чи він готовий виступити за Росію до бою з цівілїзованою Европою, на случай, колиб російсько-турецька війна зросла в европейську війну. Я відповів йому, що нїмецький нарід у своїй величезній більшости дивить ся з відразою на теперішню війну, дивить ся з відразою на російский царизм та панованнє кнута; по новім роцї мають відбути ся згромадження, які дадуть нагоду народови висказати публично свою думку та свою волю; а як тілько збереть ся парлямент, соціял-демократичні посли спробують зібрати відповідну скількість підписів до інтерпеляції в справі орієнтальної полїтики державного правительства і наколиб отся проба розбила ся о сервілїзм инших партій, — будуть старати ся в инший спосіб викликати дїскусію про орієнтальну полїтику князя Бісмарка.

Короткий, на кілька стрічок, витяг із мойого листа написаного по анґлїйски, — опублїковано в анґлїйських часописях — і він жеж, більше або менше хибно перекладений — незнанне наших нужденних наємних письмак є подекуди більше, нїж їх підлість — перейшов у нїмецьку рептільну пресу, яка наче справжнїй багняний вулькан стала мене від того часу обкидати болотом за отсе злочинство, гідне смерти: що я посмів сумнївати ся в патріотичнім провадженню державних справ князем Бісмарком. Отся череда не заслугує на відповідь — її лайка зраджує тільки, що я порушив болячку — але моїм партійним товаришам я винен поясненнє, а супроти нїмецького народу почуваю зобовязанне, охоронити його перед небезпекою, яка висить над вітчиною — дякуючи державному правительству.

Моїм партійним товаришам мушу сказати, що менї нїколи й на думку не впало і не могло впасти — анґажувати партію як таку в справі орієнтального питання в якім небудь напрямі. Все, що я зробив, що роблю і буду робити — я зробив і роблю на власну руку — беручи всяку відвічальність на себе самого.

А до нїмецького народу звертаю ся, бо вважаю його „культурним народом“, надто дорогоцїнним, щоби свої „кости“ приносив у жертву полїтицї, яка остілько ворожа нашим національним інтересам — оскілько ворожа культурним інтересам цїлого цивілїзованого світа. Я хочу йому показати, що одинокою партією, яка є справдї національна, то значить, яка провадить полїтику, добру для інтересів нїмецького народу, є якраз та партія, якій закидуєть ся заперечennє та побореннє національного прінціпу — та що з другої сторони, якраз та партія поборює отсю полїтику наших національних інтересів, кидає їх в жертву нашому родовим приятелем названому родовому неприятелеви — яка залюбки обгортаєть ся плащиком національности.

Обвинувачують мене, що я, соціялдемократ, „пішов у поміч анґлїйському мінїстерству торіїв.“ Глупа балаканина. Що обходить мене Дізраелї або льорд Біконсфільд? Мене має тїшити, коли Дізраелї або льорд Біконсфільд кидаєть ся в обняття російському розбишацї та паливодї. Того чоловіка, який вириває розбійникови ніж із руки, готової до удару — не питаю про його полїтичні переконання.

Чому прокидаєть ся отся лють против мене? Зовсїм просто тому, бо я переконаний, що нїмецька полїтика є справою нїмецького народу, а не справою князя Бісмарка.

Се є вправдї образою маєстату — бо отсим маєстатом в Нїмеччинї є князь Бісмарк, до якого всї прочі маєстати тільки чіпають ся, тільки від нього залежать — після національно-лїберального ортодоксізму Трайчкого. (Звістний нїмецький націоналїст і противник соціялїстів, талановитий історик і публїцист. Прим. ред.)

Вже проминуло майже 200 лїт, як у Франції оден король сказав: Держава се **я.** Чоловік, який висказав отсе злочинне слово, скінчив сумно, — а його внук мусїв відпокутувати на ґільотинї за гріхи прадїда.

Від того часу проминули майже дві сотки лїт — а про нас Нїмців, люди відважують ся говорити нинї, в останній четвертинї XIX. столїття, що ми розпливаємо ся зовсїм у волї одного чоловіка, відважують ся говорити, що ми про отсего одного чоловіка, який навіть не є монархом, а тільки слугою монарха — що ми про отсего одного чоловіка маємо вірити: **він** є державою, він є всею мудрістю, він думає за нас, він робить за нас — відважують ся говорити, щоби ми жертвували — інтеллєкт, мужескість, честь, все в слїпім довірю до одного чоловіка.

Який глубокий упадок приписують нашому народови!

Обида нїмецького народу заострюєть ся ще через те, що ті рептільки, які викрикують на нїмецькі народні зібрання та проголошують на них анатему — отті самі величають всякий покутний анґлїйський мітинґ в користь російської полїтики — як якусь подію, як здоровий національний вчинок. Анґлїйцї мають право мати свою думку та її висказувати, а Нїмцї нї.

А що тикаєть ся наміреної інтерпеляції у парлямент — то хібаж парлямент не має право ставити інтерпеляції? Чи не є його обовязком вносити інтерпеляції, коли вітчина в небезпецї і коли, що представляє найбільшу з усїх небезпек — нарід не знає величини і характеру небезпеки, бо його сістематично держуть у темряві.

Перед 70 роками появила ся у Нїмеччинї книжка, яка носила наголовок: „Нїмеччина в найглубшім упокоренню.“ Нїмецький нарід, пригадавши собі на свою ганьбу, дрожав зі встиду і гнїву; корсіканський деспот дрожав із боязни: він приказав застрілити книгаря, який видав сю книжку. Я мало що не вибрав того самого наголовка для сеї книжечки; і він бувби що найменше так само добре дібраний, як колись. Нїмеччина під ногами цїсаря Наполєона — се було певно глубоким пониженнєм — але Нїмеччина під ногами царя Александра — то ще глибше пониженнє. Поскромник французької революції був її потомком, виконавцем її тестаменту, він реформував, підганяв нас вперед, звільнив нас від середновічньої заскорузлости. Натомість „лагідний батюшка“ не заступає жадної „ідеї“, як тільки брутальне, звірське пановане кнута, закрите підлесними фразами.

Та я покинув отсю думку, бо хотїв докладно означити зміст через наголовок.

— — — — — — — — — — — — — —

В хвилї, коли я отсе пишу, обставини заостроюють ся настілько, що незадовго наступить рішеннє. Найблизші години принесуть нам мир або европейську війну. Але навіть в найлїпшім случаю, то значить колиб ошоломлена побїдами Росія мала ще в останній мінутї подати ся в зад перед мечем Анґлії — буде отсей „спокій“ тільки часовим перемиреєм, яке Росія зломить, коли тілки буде вважати, що прийшов слушний час. Лявіна орієнтального питання грозить Европі, — чи тепер чи пізнїйше — а з европейських культурних країв якраз Нїмеччина найбільше загрожена, помимо того що

ґеніяльний ініціятор не може знайти того „кусника Герцеґовини“ — щоби „нїмецькі інтереси“ були загрожені російсько-турецькою війною — або хочби лише діткнені.

Липськ, дня 26. сїчня 1878.

В. Лїбкнехт.

Дальше слїдує кілька статей, які я написав, почавши від осени 1876, для часописей: „Vorwärts“, „Neue Welt“ і „Socialdemokratische Correspondenz“.

Сором Европи.

(„Vorwärts“ з дня 10. Жовтня 1876.)

Під отсим наголовком видав у Парижі недавно Емиль Жірарден, отся полїтична „вітрова хоруговка“, брошуру, в якій говорить ся про жірарденівський погляд на орієнтальне питанне та припоручаєть ся жірарденівська розвязка. „Соромом Европи“ є се, що Турки є в Европі; „сорому“ отсего можна тілько в сей спосіб позбути ся, що проженеть ся Турків з Европи — та що лишить ся Росії свобідну руку. Що Турки є нападеною стороною, що всї закиди, які їм робить ся, з тим самим, а почасти й більшим правом можна звернути проти тих, які ті закиди роблять; що право посїдання всїх народів має якраз ту саму вартість, що й турецьке; що відмовляти Туркам здібність до культури — се нїсенїтниця, та що стан їх культури, хоч стоїть низше від стану найбільше розвинених культурних народів — є зовсїм рівний станови культури Росіян і народів турецької держави, яких вони протеґують — все отсе зовсїм не перешкаджає нїчого Жірарденови, не перешкаджає нїчого нерозумній шайцї, яка слїпо лаєть ся на Турків тому що вони Турки.

„Сором Европи“, — се не Турки.

„Сором Европи“ се те, що „нема вже більше Европи“ — як се недавно мав висказати оден заграничний дипльомат. „Il n' y a plus d' Europe — нема вже більше Европи. Давнійше були в Европі держави і систем держав. Тепер істнує тільки одна держава, тільки одна могучість — Росія.“

Чи правдиві чи видумані — слова отсї є слушні: нема більше Европи, є тілько ще Росія — напів варварська держава, яка собі присвоїла якраз тілько цівілїзації, щоби

могла вживати до своїх варварськи цїлей цівілїзованої зручности. Найбрутальнїйша рабівнича держава, яку тільки історія знає, одна одинока, яка побіч довгого безперервного ряду злочинів доконаних над людскістю не може поставити для злагіднення вини анї одного вчинку на користь людскости, отся найбільш розбійнича, найбільш жорстока і облудна зі всїх рабівничих держав — сміє виставляти себе за заступця людскости та людяности — та з руками, скровавленими ще свіжою кровю помордованих Поляків — важить ся проливати крокодилячі сльози над „турецькими звірствами“, — які по більшій части є видумані, за російські гроші видумані — а як не видумані, то спричинені плюгавою російською полїтикою; і отся найбільш рабівнича, жорстока і облудна зі всїх рабівничих держав має право перекидати безкарно Европу, цїлий світ з одної паніки в другу, має право непокоїти і нищити спокій, конечний для розвою торговлї та промислу, має право витворювати заплутання, з яких в кождій хвилинї може розвинути ся европейська, світова війна.

Отсе — „сором Европи“!

Або може розпоряджає Росія такими кольосальними средствами могучости, що вся проча Европа супроти неї є безсильна та мусить покірно цїлувати царський кнут?

Зовсїм нї. Нїмецька армія ще доросла найменше до російської. Те саме відносить ся і до французької армії. Про Турків говорив Urquhart, найлїпший знавець Турків та Росії, з нагоди кримської війни: „Нехай полишуть Турків і Росіян, щоби вони самі розправились між собою: коли дипльоматія не впаде в обняття Росіян *), вони самі справлять ся з Росією“. Се факт, що до тепер Росіяни не вибороли нїяких мілїтарних здобутків на Туреччинї, а тільки дипльоматичні — та що отсї дипльоматичні успіхи завдячують вони менше власній як чужій дипльоматії. А дальше що до Австрії, то вона має досить помічних средств, щоби побідно встояти проти Росії в оборонній війнї; а що Анґлія не уступає Росії нїчим в могучости — про се знає кожда дитина з винятком „професора“ Трайчке.

Колиб Европа істнувала, т. зн. колиб европейські культурні держави провадили спільну полїтику, колиби бодай одна з великих культурних держав — без небезпеки зі сторони сусїдів — могла виразно заявити ся за миром та крикнути Росії енергічно: Стій! — то хмари війни вже булиби давно розійшло ся, бо навіть вони булиби загалом не зібрали ся.

*) Як се знов стало ся в сїй війнї. Прим. автора.

Стій! — не крикнув нїхто, нїхто не міг крикнути. Чому се?

Фельдмаршал Мольтке тріюмфував перед чотирома роками в парлямснтї: „Без позволення нїмецької держави не сміє нїхто в Европі дати нї одного арматного вистрілу.“ Отсе перетолкованнє замашистої французької фрази на пруську нїмеччину — виявилось на жаль тільки замашистою фразою. О дозвіл вдарити на ворога в Серб́ії та Черногорі — не питав нїхто нїмецьку державу — а колиби вона відважила ся б́ула на veto, то відповідю на се бувби гомеричний сміх над Невою. А чому? Коли сего нинї ґраф Мольтке не знає, то повинен попросити князя Бісмарка, щоби сей йому вияснив.

Може йому дещо прояснило ся, коли перед кількома тиждснями смів урядовий російський орґан кинути нїмецькому державному правительству зухвалу грозьбу в лице: „Не треба забувати, що нїмецьке цїсарство 1871 могло повстати тільки при нашій моральній помочі; нїмецька держава потребує нас — ми одначе нїмецької держави не потрібуємо. Покажеть ся Нїмеччина невдячною, то ми маємо иншого союзника.“

Хтож є сим „иншим союзником“?

Попереднього року — страх перед війною стоїть ще живо в памяти — мали у Берлїнї намір, того „иншого союзника“, занїм він ще піднїметь ся із перебутих поражень, заким він зовсїм дійде до сил — зовсїм розтерти новою війною; — одначе Росія стала по середині, вона хотїла задержати иншого союзника на складї: і війну мусїли відкликати.

„Инший союзник“ — се Франція.

І якжеж се стало ся, що Франція, яка в пятьдесятих роках (1853—1856, кримська війна тривала 1854—1856) рука в руку з Анґлїєю поставила сильну таму російським заборчим забаганком, жертвувала півтора мілїярда і 150.000 жовнїрів, щоби Европу увільнити від великого галабурдника, називаного Росією — тепер є тим „иншим союзником“ іменно тої самої Росії, готовим робити дїло Росії на всяке моргненнє із Ст. Петербурґа?

Відповідь: Через війну з років 1870—1871; докладнїйше кажучи: через анексію Альзації та Льотарингії. Війна, на якої порозї ми отсе стоїмо, — се четверта, відколи князь Бісмарк володіє своєю „полїтикою крови і желїза“. Ті чотири війни стоять у найтіснійшій звязи, одна виросла із другої, вони творять властиво тільки одну війну. Війна з 1866 р., яка розірвала Нїмеччину і три четвертинї Нїмеччини завела під пруську пікельгавбу, була випливом

данської війни з 1864; посїв нїмецько-французької війни з 1870 і 1871 наступив 1866 р. в прусько-австрійській війнї; а теперішне світове положенне є конечним випливом війни з 1870/71.

По борбі під Седаном протестувала нїмецька соціяльна-демократія проти продовженя війни та проти зорґанїзованого з гори „народнього руху“ в цїли прилученя Альзації та Льотарингії. Ґенеральна рада інтернаціональної робітничої асоціяції видала тодї манїфест, в котрім між иншим стоїть:

„Як у роцї 1865 наступила обміна обіцянок між Люї Бонапартом і Бісмарком, так у роцї 1870 між Бісмарком і Ґорчаковим. Як Люї Бонапарт підлещував собі, що війна з 1866 р. наслїдком взаїмного ослабленя Австрії і Прусії зробить його розємним суддею, так само підлещував собі Александер, що війна з 1870 р. зробить його наслїдком обосторонного знеможення Нїмеччини та Франції розємним суддею західнього континенту. Як друге Цїсарство вважало, що нїмецький північний Союз унеможливляє його власне істнованне, так само мусить автократична Росія вважати себе загроженою через нїмецьку державу під пруським проводом. Се закон старої полїтичної системи. В тій системі зиск одної держави є втратою другої. Переважаючий вплив царя на Европу має свій корінь в традиціональнім лученню з Нїмеччиною. Чи може він знести в тім моментї, коли в самій Росії вулканічні соціяльні сили підмулюють основу автократії — таку втрату свойого заграничного престіжу? Вже повторюють московські часописи точно бесїду бонапартистичних часописий по війні з 1866. Чи тевтонські патріоти серйозно думають в той спосіб „заґварантувати“ незалежність і мир Нїмеччини, що кидають Францію в обняття Росії? Коли щастє нїмецького оружжя, ароґанція успіху та династичні інтриґи спокусять до зробованя від Франції територій, тодї має Нїмеччина лиш два виходи. Вона мусить мимо всїх небезпек зробити ся здекларованим оруддєм російського збільшення сили або мусить бути готовою по короткім часї до нової оборонної війни, не до одної із тих новомодних „зльокалїзованих“ воєн, але до расової війни, до війни проти сполучених Славян і Романів. Отсе є перспектива мира, яку „ґарантують“ умово хорі патріоти середній клясї Нїмеччини!“

В такім самім змислї висказали ся соціялїстичні посли у нїмецькому парляментї, і вже дня 3. грудня 1871 звертав Лїбкнехт на се увагу, що „російський цар використав

братовбійчу війну Нїмеччини з Франціею до розжарення орієнтального питання.“

Справа стояла так: „Як тілько Росія завважила, що Бісмарківська Нїмеччина рішена на анексію або виразно: на здобуте Альзації та Льотаринґії, так вона потіфікувала сей час всїм европейським державам, що ревізія Паризького договору*) того гіркого овочу кримської війни — повинна бути на часї.

Як тілько по страшнім пролиттю крови анексія стала доконаним фактом, нотіфікував петербурський кабінет державам (між иншим і нововпеченому нїмецькому цїсарству), що Росія не чуєть ся більше звязаною паризьким договором.

Що соціялдемократичні посли предсказали при реві і сміху „штатсманської“ державної більшости, те сповнило ся: Росія була мировим суддею Европи; а пруськонїмецька держава, стиснена з двох боків російсько-французьким аліянсом стала послугачем та васалем Росії.

І російські державні мужі не належать до тих людий, які пускають назад жертву лехкою дорогою. Тяжко лежав через останних 5 лїт пястук Росії на Нїмеччинї — тілько подумати про скандальне поступованнє з нїмецькими подорожними на російській границї — і крок за кроком зближала ся Росія близше до своєї цїли: Константинополя. „Народне повстаннє“ в Боснії та Герцеґовинї було дїлом Росії; — виповідженнє війни князиків Сербії та Чорногори; протяганнє війни почасти через поперте Серbів на сміх всякому міжнародньому праву, почасти через дипльоматичне паралїжованнє Турків; вишукання нових спірних точок, коли старі вже полагоджено — се все є дїлом Росії.

Колиб Росія стояла сама, то вона не моглаби відіграти тої соромної гри. Але вона розпоряджає нїмецьким аліянсом і се є те, що спричинило сю нещасну ситуацію. Чи князь Бісмарк з доброї волі чи присилуваний ступає полїтичними стежками Росії, се не має найменшого виливу на наслїдки. Коротко: „Der Bien muß“. Колиж він не прихилить ся до сього, то грозить мара російсько-французького аліянсу. Не мара, але кроваво-желїзна дїйсність.

Так званий „Союз трьох цїсарів“ заслонив лише на короткий час погану правду. В найбільшім противенстві з льоґікою фактів, остав „Союз трьох цїсарів“ тілько скромним бажаннєм, щоби вже не вживати більш досадного означення. Коли прийде до війни, то три „союзні цїсарі“ не будуть бороти ся по тій самій сторонї.

*) Той договір відобрав Росії право тримати на Чорнім мори военну фльоту і зробив мореплавство у ньому інтернаціональним.

Прусько-нїмецька держава буде одначе стояти по сторонї Росії. Вона не має жадного иншого вибору. Або може вона хоче увільнити ся із смертоносних кіхтїв родового неприятеля? Нема сумнїву, князь Бісмарк вже не раз думав над тим, хоч російська дипльоматія. навчена розуму судьбою Наполеона, постарала ся певно о найбільш зобовязуючі письменні ґаранції. Але „кусники паперу“ можна подерти, а полїтика не признає жадних нечесностий. Але тисяч раз більше зобовязуючі. як письменні ґарантії, є матеріяльні ґарантії, які Росія держить в руках. Новозорґанїзована французька армія, яка перевисшає армію Бонопарта, побиту Нїмцями 1870 р. — так воєнною здатністю як і числом — може бути в кождім моментї підюджена проти нас. Всї державні мужі Франції: бувший президент Тієр, теперішний президент Мак Магон, будучий президент Ґамбета є горячими прихильниками російського аліянсу для заспокоєня їх забаганок реванжу. Проти російського аліянсу виступають у Франції загалом тільки найкрайнїйші радикали та соціялїсти: обидві партії тепер безсильні.

А деж знайшлаби Пруська Нїмеччина союзника проти російсько-французького аліянсу? Лишають ся тілько дві великі держави. Анґлія, яка у війнї на суші може принести релятивно малу поміч, та Австрія, яка на всякий спосіб має потрібні средства, але яку основателї „прусько-нїмецької“ держави викинули з Нїмеччини. Чи може князь Бісмарк очікувати помочи від держави, якій він 1866 р. завдав такі тяжкі рани і упокорення і якій пробував завдати „удар в серце“?

Кажеть ся: Брехнї стоять на глиняних ногах.

З ще більшим правом можна сказати: Здобутки полїтики насильства стоять на глиняних ногах.

„Свїтлї“ здобутки з 1866 і 1870-71 припали вже Немезіс. І наші симпатичні філїстри, які величали святий Седан, завважуть незадовго з відраженнєм, що нїмецькі армії проливали кров свою у Франції мимо всього патріотизму не для Нїмеччини, а для Росії.

А тепер до закінчення:

„Сором Европи“ розпізнали насамперід соціялїсти. Соціялїсти виказали бистрійше „штатсманське“ око, нїж „ґеніяльні“ і не „ґеніяльні“ державні мужі з фаху. Перебіг фактів признав соціялїстам слушність у всїх точках. І на будуче остане ся слушність по нашій сторонї, бо ми не числимо ся, так як наші противники, з уроєними чинниками — не з бажаннями, прихильностями і неприхильностями поодиноких осіб, ми числимо ся з дїйсними чинниками, які можна зміряти, з справжнїми відносинами та інтересами.

Але розпізнати лихо на тім не кінець. Пізнанне мусить бути використане до знищення лиха.

Обовязком соціялїстів Европи, а в першій мірі Нїмеччини є дїлати в напрямі усунення відносин, які є „соромом Европи“.

Війна на Сході.

(Extra-Beilage до Nr. 20. час. „Neue Welt“ з 19. Мая 1877.)

Війна, котра якраз „тамдесь в Туреччинї“ почала ся, є пятою російсько-турецькою війною від часу мира у Кучук Каінарджі (21. липня 1774), який „отворив“ Порту Росії та змусив її до поважних територіяльних уступок у користь північного переможця. Котра се російсько-турецька війна взагалї, сього не можна так скоро ствердити.

Вже століття перед тим, нїм царица Катерина підчас своєї подорожі на Вкраїни (1787) казала виставити на однїй дорозї дороговказ із написю: „Дорога до Константинополя!“ виконувало чарівне місто над Дарданелями непереможну притягаючу силу на Росіян (!!) В російського (!!) хронїста Нестора читаємо (книга 1, гл. 3):

„Олег висадив (в р. 907) в Візантії свої війска на сушу, які після старого воєнного звичаю спліндрували і спалили численні доми і церкви, а людий почасти зарубали, почасти вішали, то потопили і мучили на всякі способи.“ Коли він опісля назначив данину, яку йому мали християни платити та коли завісив свій щит на знак побіди на воротах Візантії, повернув домів, обладований спліндрованими скарбами. Всяка проба християн освободити ся з під панованя поган, була карана новим пліндруючим походом. Так вже виправив ся наслїдник Олега, Ігор, знов против Греків, причім забава була ще веселїйша, як перший раз (!!). „Многі церкви та монастирі“ оповідає Нестор, спліндрували та знищили Росіяни (!!!) богатьох людий то в кусники порубали, то постріляли — чи то в нелюдський спосіб забили, вбиваючи цьвахи в голову“.

[Німцї, як чужинцї взагалї, і до нинїшнього дня ще не орієнтують ся, де зачинаєть ся українська історія. Вони повторяють все за Москалями. Тому і Нестор у них російський, а не український історик. Треба ще і про те не забувати, що праця Лїбкнехта написана в 70 роках м. ст., коли Европа знала про українців ще менше, нїж тепер. Пр ред.] Росіяни(!) не були ще під той час навернені до християнства — коли тимчасом в Константинополї християнство розцвітало ся і панувало. Сам отсей случай доказує досить, що отсей плащик християнства, який Росіяни залюбки надягають в своїх війнах против Туреччини, є власне тілько плащиком

до отуманення „дурного народу“. Хочби яснів хрест на Гаґія Софія (церкві св. Софії), хочби ні один Турок не приїшов до Европи — то Росія, так як се було і є, старалаби ся була заволодїти Константинополем. Оден погляд ока на історію Росії та на першу лїпшу ґеоґрафічну карту розяснює сю справу. Росія є державою заборчою та рабівничою, яка стремить до панованя над світом, а Константинополь є брамою, котра замикає її від світа і ключем, який її отвирає світ. Росія подібна до вязня, який міркує над тим, щоби розбити вязницю і використує всяку нагоду, яка тілько йому лучаєть ся. Се є по простому інстинкт, інстинкт граб'ежного звіря, що хоче виломити ся з клїтки. „Хто в Константинополї володїє, буде по правдї паном світа“ — говорить ся в „тестаментї Петра Великого“, в отсїм програмі російської полїтики, начеркненім із гідною подиву бистрістю та сміливостю, який став петербурській дипльоматії дуже не на руку — так що її коштує богато поту та гроший, щоби заперечити автентичність сього акту. Певно що тяжко припустити, щоби сам Петро Великий, який заледви чи мав відповідне образованнє та здібности, міг написати „тестамент“, який носить його імя — так само, як Гомер не написав Іліяди та Одисеї — одначе се не зміняє нїчого на тім фактї, що акт загально названий „тестаментом Петра Великого“ (який ми видрукували при кінци сеї статї) є програмою російської полїтики, над здїйсненнєм якої вона працює від півтора столїтя з залїзною консеквенцією та найзавзятїйшою витрівалістю. Програми отсеї — крім кількох перестарілих точок — придержують ся так вірно та совісно, що навіть не втаємничений може визнати ся при помочи отсеї нитки Аріядни в лабіринтї російської дипльоматії, може пізнати скриті дороги та відкрити під брехливими фразами правдиві цїли.

Мілїтарні лаври збирали Росіяни підчас їх боїв з Турками дуже рідко: о стілько „успішнїйша“ була їх дипльоматія, яка зуміла запрячи Европу до своєї служби та кілька разів ужити до своїх цїлей навіть Австрію та Анґлїю, дві держави, котрих цїли є в найбільшім антаґонїзмі з російськими. В р. 1829 булаби російська інвазійна армія розбита до останнього жовніра, якби Туреччина не була спонукана своїми „добрими приятелями“ та „природними союзниками“ (які вже її передше побили під Наваріно) до заключення мира в Адріянополї.

Се була остання щаслива турецька війна Росії. Війна, яку вона виповіла 1853 р. — розуміть ся під гаслом релїґії та гуманности — випала для наїзників дуже лихо. Турки побили їх дуже болючо і вони мусїли — на грізне

жаданнє Австрії — опустити на зломане карку дунайські провінції (Молдавію та Волощину-разом: Ромунїю) — та були змушені до оборонної війни (особливо на Криму), в якій завдали їм Турки та їх союзники: Анґлїйці та Французи (Піємонтців, які хорували на великодержавну сверблячку — нема що числити, для них була кримська війна нїчим иншим, як тільки мілїтарною променадою) цїлий ряд прикрих втрат; війна отся знищила престіж Росії. В парижськім мирі (1856) мусїла Росія резиґнувати з Дунаєвого гирла та мусїла підписати смертний вирок на свою морську могучість на Чорному Морі.

Розуміють ся із мовчазним застереженнєм знов зачати, як тілько буде можливо.

„Ми збираємо сили", сказав оден російський державний муж по парижськім мирі. Російське правительство будувало стратеґічні желїзниці, реорґанїзувало армію та чекало на слушний момент.

Европейська полїтика йшла по їх бажанню — вона була в слушних руках.

В р. 1862 станув на чолї пруського мінїстерства добре знаний та високо цїнений в Петербурзї пан фон Бісмарк. Австрія, яка 1854 р. виперла Росіян з наддунайських князівств та загнала їх із офензиви в безнадїйну дефензиву — знайшла ся раптом сама в дефензиві, її становище в Нїмеччинї було загрожене; не таєні пляни нового пруського шефа мінїстрів стреміли до здїйснення велико пруської або мало нїмецької ідеї, т. зн. виключеннє Австрії з Нїмеччини та злученнє прочої Нїмеччини під „пруським проводом". Данська війна (1864) приготовила остаточний розріз Бісмаркової Прусії з Австрією. Перша з них побідила. Нїмеччину аж по лїнїю Мену заанектовно чи то в прямий чи непрямий спосіб — полудневонїмецькі держави полишено поки що в спокою, а Австрію „викинено з Нїмеччини". Що отсе для Нїмеччини значило — се питаннє нас тепер не обходить; для Росії значило се: Перерваннє кольосальної тами, яку збудував ґерманський світ від Північного Моря аж до Адрії проти славянства.

Се був 1866 р.

Ще істнувала одна „моральна" тама: можність співдїлання Нїмеччини з західною Европою. Чотири роки пізнїйше перервано і отсю таму — анексія Альзації та Льотаринґії зробила офіціяльну Францію на цїлі десятьлїття ворогом офіціяльної Нїмеччини, а союзником всїх ворогів Нїмеччини.

Тепер мала Росія те, чого потрібувала; побідна Нїмеччина зложила їй до ніг Европу і саму себе. Росія зірвала

паризький договір. „Нема більше Европи“. Петербурська дипльоматія мала тілько з одною Туреччиною до дїла. Инші держави не числили ся, бо вони взаїмно касували себе. Франція і Австрія параліжували Нїмеччину, Нїмеччина параліжувала Францію та Австрію — а всї вони три мали танцювати після сопілки Росії. А Анґлія, яка вправдї не була під сим натиском, була що найменше здержана в своїх рухах, — та недопущена до виразного слова. Сей „кусник Герцеґовини“, який виставляє знамените свідоцтво „ґеніяльному штатманству“ князя Бісмарка — розвинув ся повільно, кождому видний, на очах цівілїзованої людскости. яка стремить до мира — у російську-турецьку війну, яку дипльоматія так довго буде льокалїзувати, аж поки розбурханий елемент не спалить пальцї, а може й ще шось.

Вже зачинає ворушити ся у „Невтральних“. До Австрії перелетїли іскри, в Угорщинї здаєть ся тут і там заняв ся вогонь. Анґлія зброїть ся, а Франція — стягнула на себе „холодний туш“ з Берлїна. Коли ще почислимо до того всього вістки, які уперто повторюють ся, про „огляданнє“ російсько-польскої границї пруськими військами — то навіть найпростїйший пересїчний мозок намацає руками утопійність дипльоматичної утопії про „зльокалїзовану війну“.

Чи побідять Росіяни, чи Турки?

Ми не маємо найменшої охоти, бавити ся в полїтику правдоподібности. Відоми невдачі пророків погоди чипають ся також і до полїтичних пророків. Є фактом, що Туреччина має значну відпорну силу та відчинила останнїми часами помічні жерела, які в великій мірі піднесли її силу. Мілїтарно, се вже ми передше згадували, не показала Росія нїколи рішаючої переваги — її успіхи були майже виключно дипльоматичної натури. Підчас півторарічного прольоґу до теперішньої війни не розвинула російська дипломатія нїякої світлої акції. Вона поповняла навіть ноторично груби ошибки і знайшла в турецькій дипльоматії свою вчительку. Мідгат Паша та його наслїдники позбавили Ґорчакова та його товаришів дипльоматичного розголосу, а дурак Ігнатієв подібно як і його мілїтарний попередник Черняєв — стали ся комічними фіґурами. Напад Росії означає сим разом нещасливе закінченнє дипломатичної кампанії — і в нім лежить новість ситуації. Російська дипломатія програла зовсїм через революцію Софти (відлом турецького духовенства, Пр. ред.) та турецьку дипломатію. Ґорчакову і consortes лишав ся вибір між соромним уступленнєм або пробою, розтяти мечем отсей через їх незручність заплутаний вузол. Меч був усе ultima ratio, остання причина збанкрутованої брутальности. Безсумнїву Росіяни мають більше

війска, чим Турки — але за те турецькі жовнїри є лїпші від російських, і при кольосальних трудностях, на які вони наражують ся при машерованню в серце Туреччини — більша скількість російських нападаючих війск — згине по дорозї або буде задержана. David Urquhart, здаєть ся найлїпший знавець людий та відносин в Росії та Туреччинї, а спеціяльно орієнтального питання, написав перед війною: Let Turkey alone and she is sure to win! Полишити Туреччину самій собі, не здержувати її піднесене рамя, не обпутувати її шовковим шнуром дипльоматії, і вона справить ся з Росією.

„Але невдоволеннє між христіянами в Туреччинї, повстаннє в Боснії, Болгарії і. т. д.“ Добре. Се все є чинником, якого не треба забувати, але і не треба його переціънювати. Невдоволеннє турецьких христіян, є в 99% російською брехнею, а остання сотна часть є в 99% російським фабрикатом. Що повстання, які вибухли перед 1½ роками в турецьких граничних областях — були уложені в Петербурзї, се ствердженo актами. Зависть на російську свободу зовсїм певно не підігнала турецьких христіян до повстання — бож христіяни в поганській Туреччинї є тисяч разів свобіднїйші, як христіяни в христіянській Росії — а іменно як ті христіяни, що приналежать до державної церкви — бо инші є не тілько пригнїчувані та переслїдувані, але вони є зовсїм виняті з під права.

І отсе наводить нас на Поляків.

Польща, розбита, систематично позбавлена всякої оборони Польща, яка в зимі 1862 на 63 роспукою підігнана до повстання — опирала ся цїлій російській воєнній силї більше чим рїк і вдало ся її поконати тілько через „добрі услуги“ Прусії, виконуючої під проводом Бісмарка своє призначеннє — чи Польща мертва? А народи Кавказу, напередї геройські Черкеси, які майже через цїле столїттє поборювали побідно російську армію, аж поки не впали жертвою зради?

Досить — гри „угнетених народів“ можуть грати і люди, які не мешкають над Невою, а зі всїх країв землї, се якраз Росія, яка має на совісти не одно убийство народу, повинна отсеї гри найбільше бояти ся.

Що принесе нам найблизша будучність?

Як довго буде ще тревати, аж поки пожар не зблизить ся до нашого власного даху, аж поки не займеть ся?

Чи розіграєть ся „европейська шахова партія“ між Прусією-Німеччиною і Росією з одної, а Австрією, Францією, Анґлією та Туреччиною з другої сторони? Чи мають наші брати і сини разом спаровані із Башкірами та Калмуками „машерувати на передї цівілїзації“?

Що би там не прийшло, варварські елєменти, котрі спустили з ланцюха воєну фурію, є —

— частиною тої сили,

Що все бажає зла, а творить все добро.

Цїле століттє мирного розвою не витягло би на світло сонця так драстично, так наглядно імпотенції, нелюдскости, неморальности, противорічности модерної дипльоматії і „штатсманства", як отсей дипльоматичний відьомський празник з останних 18 місяців.

А тепер наперед по виходженїй дорозї!

Підчас коли лаєть ся на зборовий людський розум, право, гуманість — засїви потоптані, а штуки мира впали жертвою — шумлять над Босфором, лехко знїмаючись, — фалї революції, а над Невою і Волгою гризе тихо, безнастанно „хробак соціялїзму" — хробак смерти теперішньої суспільности. Не на вічні часи має значіннє старе: Delirant reges plectunter Achivi. Князї шаліють — а народ гине.

Завіщаннє Петра Великого.

1. Росія мусить бути удержана постійно в воєннім станї, щоби зберегти воєнні склонности війська. Нїякого відпочинку, окрім того, що потрібний до поліпшення фінансів, набору війська та вижданя відповідної хвилї до нападу. В той спосіб служити буде мир війні, а війна мирови, в хосен побільшення та піднесення добробуту Росії.

2. Мусимо всякими способами стягнути до себе з найбільше образованих народів Европи ґенералів на час війни і вчених на час мира, щоби московський народ тягнув користи з инших країв, не стративши нї частини своїх.

3. При кождій нагоді мусимо брати участь в подіях і спорах всякого рода в Европі, перед усїм Нїмеччини, що має для нас з огляду на найблизше її положеннє безпосередний інтерес.

4. Польща мусить бути розбита в той спосіб, що будемо підержувати там непорядок і зависть; впливові особи мусить бути з'єднані грішми; на сойм треба впливати і підкупити його, щоби вплинути на вибір короля; мусимо з'єднати собі там прихильників, боронити їх, вислати там російські війська і їх там лишити, доки не знайдуть нагоди остати там на завсїгди. Коли би сусїдні держави робили трудности, то треба їх покищо заспокоїти подїлом, доки не зможемо їм відобрати того, що ми їм відступили.

5. Мусимо з Швеції забрати для себе тільки, скільки зможемо та урядити так, щоби ся держава на нас напала, щоби ми мали позірну причину її поневолити. З огляду на

сю ціль мусимо розлучити Швецію від Данії і Данію від Швеції та піддержувати пильно їх заздрість.

6. Жінок для російських принців треба вибирати все з поміж нїмецьких князів, щоби помножити родинні зносини, зробити спільними їх інтереси і в той спосіб прикувати до нашої справи Нїмеччину через зміцненнє в нїй нашого впливу.

7. Головно мусимо шукати союза з Англїєю для нашої торговлї тому що ся держава потребує нас найбільше для своєї фльоти, та може бути нам для розвою нашої фльоти незвичайно хосенна. Ми мусимо вимінювати наше будівельне дерево і инші продукти за анґлїйське золото та навязати нерозривні зносини поміж анґлїйськими купцями й моряками і нашими, що виобразує купців і моряків нашої країни в мореплавстві і торговлї.

8. Мусимо безперервно розширяти свої границї на північ, здовж східного моря і наполудне, здовж Чорного моря.

9. Мусимо можливо найдальше посунути ся наперед в напрямі Константинополя і (східних) Індій. Хто там володїє, буде дїйсно володарем цїлого світа. Тому мусимо безнастанно счинювати війни то з Туреччиною, то знов з Перзією; будувати над Чорним морем корабельні варстати, звільна забирати в своє посїданнє так се море, як і східне море, що для успішного переведення проєкту є двічи пожадане. Мусимо прискорити упадок Перзії, вдерти ся аж до перського заливу, відновити оскільки можливо, давну левантійську торговлю через Сирію та посунути ся аж до Індії, яка є збірником богацтв цїлого світа.

10. Мусимо старанно шукати союза з Австрією і його удержувати; позірно підпирати її заміри будучого опанованнія Нїмеччини, а потайки розбуджувати заздрість князїв проти Австрії. Мусимо спонукати кождого з них і всїх разом шукати помочи в Росії та виконувати над сею країною певного рода протекторат, що приготовить наше будуче панованнє.

11. Мусимо заінтересувати габсбурську династію в прогнанню турків з Европи, а по здобутю Константинополя зробити її завись нешкідливою в той спосіб, що або викличемо війну поміж нею і старими державами Европи або віддамо їй частину добичі на те, щоби її пізнїйше відобрати назад.

12. Мусимо зібрати коло себе всїх неунїятських або православних Греків, що є розсїяні по Угорщинї, Туреччинї і в полудневій Польщі. Мусимо стати їх осередком, їх опорою і в той спосіб з гори основати загальну пере-

вагу, певний рід королівства або духовної власти. Греки будуть також нашими приятелями в серці кождого з наших ворогів.

13. Коли Швеція буде поділена, Перзія побита, Польща поневолена, Туреччина здобута, наші війська злучені, а балтійське і Чорне море стережене нашими кораблями, тоді мусимо ми окремо і в тайні зробити предложеня наперед дворови в Версалю, а потім у Відні, щоби дїлив ся з нами володїннєм світа. Коли одна з тих двох держав прийме наші предложення (що є безсумнівне, коли ми підхлїбимо їх честолюбивости і їх фантазії), тоді мусимо ужити її для знищення инших. Тодї мусимо вкінци знищити всї оставші в той спосіб, що розпічнемо війну, якої вислїд не може бути сумнівним, тому що Росія в тім часї буде вже посїдати Схід і велику часть Европи.

14. Коли, що є неправдоподібне, обі держави відкинули би предложеннє Росії, тодї мусимо під'юдити одну проти другої і дати їм воювати з собою аж до вичерпаня. Тодї Росія вибере відповідну хвилю і пустить своїї держані в поготівлю війська на Нїмеччину, а рівночасно виступлять дві велики фльоти, одна з Азовського моря, а друга з Архангельської пристані, з азійськими ордами, під охороною узброєних фльот чорного і східного моря. Посуваючи ся наперед по Середземнім морі і по океанї, нападуть вони з одної сторони на Францію, а з другої сторони вдарять на Нїмеччину; а як сї два краї будуть поконані, то проча Европа легко і безпроволочно склонить голову під ярмо.

В той спосіб може і мусить бути Европа побіджена.

Війна на овидї?

(„Socialdemokratische Correspondenz“ з 18. падолиста 1877.)

I.

В половинї липня, коли цїлий світ думав, що Росіяне стануть в кількох дня перед Адріянополем, а в кількох тижнях перед Константинополем, панувало велике зденервованнє на дипльоматичнім полї; анґлїйське правительство заняло виразно становище проти Росії, а австрійське правительство казало собі навіть в демонстраційний спосіб дати грошї на частинну мобілїзацію. Здавалось, що безпосередно перед нами стоїть інтервенція, а місця на европейській шахівницї були вже роздїлені: тут Англїя, Франція, Австрія, Туреччина — там Росія і її „невтральний“ союзник: Бісмарківська Нїмеччина. В тім нагло зложила ся хвиля російської навали на окопах Плєвни, російська

заборча струя поплила „в зад“, як і „нїмецька державна струя“, а разом зі страхом перед Росією зник і страх перед европейською війною. Як довго Туркам усміхало ся воєнне щастє, здавала ся бути усуненою небезпека загального замішання: нехай-би народи там гень в Туреччинї розбивали собі взаїмно чашки — що обходило то нас? „Зльокалїзованє війни“ уходило за „доконаний факт“, над яким не було чого довше застановляти ся — біржева публика розпливала ся в морі вдоволення.

Та в тім обернуло ся нараз колїсце щастя; бог війни' який після розумної уваги нашого державного канцлєра має „свої примхи“, відмовив Туркам своєї ласки і в одній хвилинї захмарив ся знову полїтичний виднокруг і старі побоювання повернули, і то повернули скріплені. І не без причини.

Рїжні познаки віщують бурю. Всї пригадують собі, що перед кількома місяцями засуджено дра. Ґвідона Вайса в Берлїнї на кару вязницї, тому що він подав в сумнів істнованнє потрійного цїсарського союза. Тепер, перед кількома тижнями зірвано переговори поміж нїмецьким і австрійським правительством в справі відновлення нїмецько-австрійського торговельного договору, а перед кількома днями зложив австрійський минїстер торговлї Хлюмецький публично в палатї послів заяву, якої вершком було обжалування, що нїмецьке правительство спровадило упадок переговорів своїм грубим поведеннєм. Сього тяжкого обжалування досї не опрокинено, а проба деяких „лїберальних“ часописей скинути вину їх упадку на австрійське правительство, та його стремлїння до охоронних мит, може з огляду на загально відомі стремлїння до охоронних мит князя Бісмарка викликати лиш усміх співчутя. Тепер проповідуєть ся вже явно цлову війну поміж Нїмеччиною і Австрією.

Серед таких відносин вірити ще в потрійний Цїсарський союз, значить бути зрілим до заведення для божевільних.

Нема сумнїву: нові воєнні успіхи Росії збудили на ново неспокій Австрії й нї переговорам нїмецького цїсаря з своїм австрійським „братом“, нї нїмецького державного канцлєра з своїм австрійським товаришем не вдало ся переконати австрійське правительство про те, що було-би в його інтересї попирати орієнтальну полїтику Росії та всї її заміри проти Туреччини. Австрія перестала вже йти без опору після „замкненої маршрути“, приписаної Бісмарком — се факт, який нині є певний.

Не менше важною є та впрост грізна постава, яку в найновійшім часї заняла Анґлія. З нагоди останнього Свята Льордмайора в Льондонї (9. падолиста) обвинувачував льорд Старший Суддя Анґлії нїмецького державного канцлєра без окрас в спільнім поступованню з Росією, та говорив про нїмецько-російський союз для подїлу Туреччини, який мав заключити князь Бісмарк. Трохи більше дипльоматично, але в подібнім дусї заявив ся шеф анґлійського мінїстерства Дісраелї („lord Beaconsfield“), який словами, яких не можна не зрозуміти, вступив ся за независимістю і цїлістю Туреччини.

Що становище Франції в оріентальнім питанню є сущно згідне з анґлїйським, є на стільки відоме, що ми можемо заощадити собі близших пояснень. Досить того: партії на европейській шахівниці уґрупували ся знов — там Австрія, Анґлія, Франція, Туреччина — тут Росія і Нїмеччина.

Ситуація є поважна — було-би нерозумно, коли-б ми хотїли самі себе що до сього обріхувати.

Завдяки полїтиці Бісмарка находить ся Нїмеччина — чи істнує формальний „союз“, се річ байдужа — в полїтичній залежности від Росії. Замість того, щоби використати критичне положенне Росії при кінцї лїта і з початком осени на те, щоби Нїмеччину визволити від Росії, використав її князь Бісмарк, противно, на те, щоби свою полїтику злити в одно з російською. Цїла цівілїзована Европа гуртуєть ся разом проти нашого „спонконвічного приятеля“ і очевидно також проти його помічників і питаннєм є тепер, чи нїмецький народ в случаю, колиби Европа дїйсно мала відвагу робити кінець російському розбоєви, — чи нїмецький народ схоче тодї прийти з помочию „батюшцї“, якого руки від ледви пів року обмазані кровю чверть мілїона людий, та ступати рука в руку з варварською Росією на чолї нової цівілізації — кнута?

II.

(„Socialdemokratische Correspondenz“ з 19. падолиста 1877.)

Цїлковите відокремленнє Нїмеччини підчас теперішньої европейської кризи є таким очевидним фактом, що навіть Бісмарківська „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“ починає вже говорити про почвірний союз звернений проти Нїмеччини. Одно певне, що з усїх крилатих слів нашого „ґенїяльного“ державного мужа жадне не показало ся більше правдивим від того, яке він висказав з приводу анексії Альзації і Льотаринґії: „Нас нїде не люблять.“ Додаток: „але всюди бояться“ (такий був що найменше

його змисл) показав ся менше правдивим. Ні, нас нїде не люблять. Коли поминемо нашого чесного „одвічного приятеля“, який вискочив на наші плечі на подобу морського старця з „Тисяч і одної ночи“, та грозить задусити нас в своїх обіймах, то знаходимо всюди недовіре, неохоту, ненависть. В Австрії, Анґлії, Франції панує рішуча однодушність в осуді і засуді нїмецької полїтики. А се є одинокі держави, які можуть заважити. Коли-б Італія була покликана до відіграня активної ролї, то виступила-би вона яко прищіпка Франції або Росії, завсїгди яко прищіпка, якої самої про себе не можна брати в рахубу. Також Австрія здержуєть ся ще дещо, але навіть самі „вірні Нїмеччині“ часописї доносять, що обуренє у Відні задля „грубого“ зірвання переговорів в справі торговельного договору є дуже велике. Зовсїм свобідно обявляєть ся огірченнє в Анґлії. Ми вже згадали про промови на останнїм святї Льорд-майора. Як пізнїше казали, прийшло при тій нагоді до формальної демонстрації. Зібраних було около тисяч осіб всїх кляс і партій, коли появив ся турецький посол, уряджено йому формальну овацію, а з другої сторони місця звернені проти Росії і Прус, зглядно Нїмеччини принято „зі сміхом і наругою“.

Нїмецький посол, який мусить знати, звідки вітер віє, уважав „благорозумно“ лїпшим яснїти неприсутністю.

Що до обжалування, киненого проти князя Бісмарка анґлїйським льордом Старшим Суддєю (союз з Росією для подїлу Туреччини), то не маємо ми очевидно під тим розуміти подїлу між прускою Нїмеччиною і Росією. Така недорічність не могла прийти на думку анґлїйському державному мужеви. Плян, який він підсуває князеви Бісмаркови є роздробленнє Туреччини через створенне позірно самостійних держав, які в дїйсности булиби російськими вазальними державами. „Але, — замітить може один або другий, — кн. Бісмарк не є преціньнастільки безкорисний, щоби працювати тільки для російського добра“. Сього не думає також анґлїйський державний муж. Він тільки думає, що коли Туреччина буде роздавлена і цїлий словянський світ дістанеть ся під російське панованнє, Австрія не буде могла дальше істнувати, та що нїмецька Австрія тодї припаде „сама з себе“ Нїмеччинї, а прочі складові частини Австрії розійдуть ся в славянськім морі. А се зовсїм не є нерозумне.

Бачимо, що приписуєть ся нїмецький полїтиці за границею. Що се недовіре є безосновне, сього нїхто поважно не буде твердити.

Чи страх, на якім кн. Бісмарк будував колись на взір того рижського деспота (poterint dum metuant — можуть мене ненавидїти, доки мене боять ся) ще істнує та є в силї заступити дїланнє бракуючої любови, се що найменше сумнївне. Чого найбільше бояли ся від лїта сього року, то злученої з найбільшою мілїтарною державою світа Нїмеччини. З того часу переконали ся в Болгарії і в Румунії непохитно, що та „найбільша мілїтарна держава“ на дїлї є тільки „великаном на глиняних ногах“, який мусить зібрати всї свої сили, щоби упорати ся з Туреччиною, яка преціньє що найбільше треторядною мілїтарною силою. Така Росія перестала бути в такій мірі, як сього було треба проти союза прочої Европи, „здібною до союза“, щоби ужити того вислову, якого ужив кн. Бісмарк перед кількома роками в відношенню до Франції. Се знає заграница і не дає ть ся для того більше загнати в слїпу вулицю Бісмарківською полїтикою „невтральности“.

Справа стоїть тепер так: Анґлія і Австрія є рішені під певними услівями інтервенїювати і наказати Росії стань! і взад! Заходить тепер питанє: чи кн. Бісмарк. вірний своїй дотеперішній полїтиці, назве таку інтервенцію зломанєм „невтральности“ і стане в імя „невтральности“ по сторонї Росії? Коли він се зробить, — а се вважали у Відні до попереднього липня за доконаний факт — то по всякій імовірности Франція стане сейчас по сторонї Анґлії і Австрії.

Чи можемо ми вважати кн. Бісмарка здібним до такого самовбийчого нерозуму, щоби вмішати Нїмеччину без союзника в війну з Австрією, Францією і Анґлією? Кажемо: без союзника, бо Італія мілїтарно не числить ся, а Росія потребує свого останього жовнїра в Туреччинї і на те, щоби вдержати Польщу в ярмі. Так, її останній жовнїр не вистарчить — преціньє всемогуча Росія не мала досить сили в 1862-3., коли то Польща підняла ся серед обставин можливо найнепригіднїйших, щоби здавити повстанє. котре в кінци можна було поконати тільки з прускою помочию — кн. Бісмарк станув недавно передтим на чолї правительства.

Коли-б тепер Польща в злуцї з европейською війною, підняла ся і була піддержана Анґлією і Австрією безпосередно, а Францією посередно, то треба-би сконцентрувати на нашій східній границї і ужити до здавленя повстаня численної нїмецької армії.

Ми згадали що йно Австрію — власне тепер булоби „опортунїстично“ пригадати на те, що підчас кримської війни заявило австрійське правительство су-

проти Анґлїйців і Французів свою готовість, зректи ся Галичини і вставити ся за відбудованнєм Польщі, тому, що се є одинокий спосіб увільнити Европу, а особливо Австрію, від російського натиску.

Чи те, що перед 23. роками вважало ся у Відні потрібним, не може бути під певними услівями і нині признане потрібним? Одним словом, Німеччина не могла-би після всякої правдоподібности не тільки ждати помочи від Росії, але мусїла-би навіть дати поміч Росії. Вона мусїла-би отже з ослабленими силами бороти ся рівночасно з Францією, Австрією і Анґлією. Партія є на стільки нерівна, що треба-би заперечати можливість згоди на неї.

А проте!

III.

(„Socialdemokratische Correspondenz“ з 22. падолиста 1877.)

Сповіщене власне здобутє Карсу викличе без сумніву глибоке вражіннє в Анґлії і поможе сильно інтервенційним намірам міністерства Дісраелї. В Німеччинї привикли до того, щоби легковажити в неоправданий спосіб могучість Анґлії й теперішнього кабінету Торіїв. Від часу воєн проти першого Наполєона, в яких Анґлія грала провідну ролю, збільшили ся жерела сили Анґлії, як те вказує статистика, в більшій мірі, як инших держав Европи, і нема нїякої розумної причини приймати, що Анґлія уступила добровільно з свого давнїйшого великодержавного становища, або що її з нього зіпхнено. Рівнож неправдиве є широко розповсюднене переконаннє, що кабінет Торіїв зі своєю антіросійською полїтикою має проти себе публичну опінію, репрезентовану паном Ґлєдстоном і товаришами. Треба на те цїлковитого незнання анґлїйських відносин, щоби скомлїннє і витє горстки честлюбивих карієровичів, буржуїв, без вітчини, загвозджених попів і філянтропійних фантастів уважати за „голос Анґлії“. Пан Ґлєдстон, мимо свого судорожного напруження не має нїякого впливу на хід державних справ, а своєю аґітацією в користь Росії зробив себе, після всякої імовірности, і до кінця житя полїтично неможливим. А що до руху з приводу турецьких звірств, то є се епідемія дня і моди, як кожда инша.

Перед кримською війною бачили ми те саме явище; вже тоді грав Ґлєдстон ту саму ролю що нині, хоч з меншим шумом і далеко обережнїйше, а його помічниками були два найбільше вправні і в міщанських кругах найбільше популярні аґітатори Анґлії, два провідники Anticornlav-League (лїґа проти збіжевих законів): Cobden

і Bright, які мали займати ся аґітацією, про яку тепер сам пан Ґлєдстон мусить старати ся. Сї два взірцеві лїберали і взірцеві купцї переливали ся від нїжностий супроти „лагідного“ царя (він звав ся тодї Николай), плели про „російську гуманність і культуру“, представляли Туреччину як державу наскрізь зігнилу і варварську і висмівали кождого, хто був на стільки єретиком, що твердив, що Росія має заборчі цїли і загрожує своєю полїтикою також анґлїйські інтереси. Ті панове кричали так голосно, що не було чути нїякого иншого слова, а хто не знав Анґлії, мусїв певно думати, що за Cobden-ом, Bright-ом і товаришами стоїть цїла Анґлія. В тім за одним разом змінила ся сцена: прийшла хвиля рішення, Анґлія мусїла або зречи ся свого великодержавного становища, абдикувати як велика держава, або мусїла витягнути меч. Джон Буль не надумував ся анї хвилини — Peace at any price men (прихильники „мира“ за всяку цїну), сентіменталісти і заводові полїтики були в одній хвилї усунені на бік, зметені з полїтичної сцени — роблена по ремісницьки „публична опінїя“ зникла за одним махом перед дїйсною правдивою опінїєю анґлїйського народа і під Альмою і Інкерманом доказали Анґлїйцї, що вони ще „ті старі“.

Як оцїнюєть ся в Австрії положенє, видно з вістки, яка дійшла до нас з дуже певної сторони, що 12. с. м. відбула ся під проводом цїсаря надзвичайна мінїстерська рада і що вона рішила безпроволочну мобілїзацію трех корпусів армії*), які мали бути уставлені на границї в Семигородї, Славонії і Дальматії.

Одним словом, події пруть до кризи.

Щоби теперішне положенне належно оцїнити, мусимо поставити собі перед очима два факти. Перший факт: полїтика Нїмеччини, або скажім лїпше отверто: полїтика нїмецького державного канцлєра викликала таку ситуацію, на якої тлї стала можливою російсько-турецька війна. Без віддїлення Австрії від Нїмеччини в 1866. р. і без пропасти, яку витворила між Нїмеччиною і Францією війна з 1870/71 і анексія Альзації і Льотаринґії, булаби Росія нїколи не відважила ся розпочинати проти Туреччини знов свою заборчу полїтику.

Другий факт: без славетної „охорони з заду“ Нїмеччиною, яка в бесїдї нашого канцлєра зветь ся „невтральністю“ Росія не моглаби провадити війни.

---

*) Ся вістка була неточна: була порішена не мобілїзація, але приготованнє до мобілїзації.

Поминаючи Італію, яка не входить в рахубу — є всї европейські держави, крім Нїмеччини, без сумнїву ворогами російської полїтики. Чому-ж мимо того позволили вони спокійно нї з сього, нї з того викликати війну? Річ проста, бо їх убезвладнила Бісмарківська полїтика. Австрійському правительству накинено на шию петлю потрійного цїсарського союза, а чого ся петля не зробила, те доконав страх перед „відважним посягненнєм“ на Відень і нїмецьку Австрію. Франція діставала з Берлїна один „луч зимної води“ за другим і мусїла цїлу свою увагу звернути на тяжкий проблєм оминення війни з Нїмеччиною. Анґлія не могла сама про себе приступити до дїла.

З повисших двох фактів слїдує третий факт, що тепер, — коли що найменше дві з названих трех держав дали до пізнання свою волю, не давати довше Росії „вільної руки,“ — треба боятися тільки тодї европейської війни, коли князь Бісмарк стане явно по сторонї Росії.

Мимо загально відомих російських симпатій нашого державного канцлєра не думаємо, щоби він добровільно радо попирав Росію в дотеперішний спосіб: услуги, які він зробив „одвічному приятелеви“, були конечними наслїдками полїтики крови і залїза з 1866 і 1870/71. Колиб він був відмовив Росії жадної помочи, то грозив йому російсько-французький союз.

Отже — завдяки несподіваній силї відпорности, яку виявила Туреччина і не менше сподіваній слабости, яку виявила в сій війнї Росія, можна вважати небезпеку російсько-французького союза за усунену. А се є велике щастє для Нїмеччини і для світа.

На нещастє кн. Вісмарк не виявляє зовсїм охоти вихіснувати с ю користь. Противно: він робить все можливе, щоби привернути російську повагу і російську могучість.

Як се пояснити: чи кн. Бісмарк в якийсь спосіб — звязаний, — сього ми не знаємо. За те знаємо, що князь Бісмарк все ще найзаввятїйше попирає російську полїтику. Наслїдком того є: на місце небезпеки російсько-французького союза прийшла небезпека европейського союза проти Нїмеччини.

Чи має нїмецький нарід в такім положенню бездїльно заложити руки? Народні предетавництва в рїжних нїмецьких краях, передовсїм в Прусах, не звертають зовсїм уваги на хмари, які збираються над нашою вітчиною. Сам народ мусить рушити ся. А обовязком нашої преси

і наших аґітаторів є вказати йому небезпеку, наклонити його до рішучого протесту проти політики, яка грозить стягнути на нас національну катастрофу.

До політичної ситуації.

(Socialdemokratische Correspondenz з 20. грудня 1877.)

Просьба о посередництво, з якою Порта звернула ся до европейських держав, прийшла провідникам російської політики і їх аґентам дуже не в пору. В російськім таборі числили на те, що Порта стратила надію не тільки на успішне дальше веденнє війни, але також на інтервенцію невтральних держав, та в своїй розпуці кинеть ся до нїг Росії і покірно прийме з її рук шовковий шнур під видом окремого мира. Се сподіваннє не сповнило ся. Замісць кинути оруже, приготовляєть ся Туреччина до крайного опору, і замісць через окремий мир з Росією поповнити на собі гаракірі (шляхотне японське самовбивство через перерізанє жолудка) робить Порта з війни з Росією европейську справу, стає під охорону права народів і змушує европейську дипльоматію, а то держави, які сиґнували (підписали) париський мир, показать фарбу. В тім мирі заґварантовано Туреччинї в найбільше рішучий спосіб її інтеґральність (ненарушимість посїлостий).

Вправдї тепер умови і дипльоматичні ґарантії не варті самі про себе одного вистрілу пороху (коли-б ми не були того вже перше знали, була б нас навчила в останнїх пів третя роках Росія і російські сателїти) — але коли поза умовами і дипльоматичними ґарантіями стоять реальні інтереси, тодї вже инша справа. І власне про три з тих держав, до яких звернула ся Порта, можна з певністю сказати, що вони мають дуже реальний інтерес удержати париську умову, о скільки вона протидїлає роздробленню або знищенню Туреччини Росією. Тими трома державами є Англія і Франція, властиві творцї париської умови, і Австрія, яка ще більше безпосередно, як обі перше названі держави є заінтересована, тому що орієнтальне питаннє не є для неї лише полїтичним питаннєм сили, але питаннєм істновання в повнім того слова значінню. Росія як володїтель в тім або иншім видї долїшного Дунаю перетне житєві сили австрійської держави, а Росія, як побідне прибіжище панславізму, мусить вплинути на Австрію, зложену в половинї з славянських елєментів подібно, як маґнетна гора на корабель Сіндбада в „Тисяч і одній ночи“.

Також четверта европейська велика держава, так звана нїмецька держава, має сущний інтерес в удер-

жанню паріської умови і приборканню Росії, бо Дунай не є тільки австрійською, але також і нїмецькою рікою; віддїлена насильно Бісмарківською полїтикою крови і заліза від прочої Нїмеччини. Австрія належить до Нїмеччини, яка без Австрії буде завсїди лиш Нїмеччиною кадовбом; а всї інтереси, які тепер Австрія має боронити на Сходї, і вправдї дуже зле боронить, є нїмецькими інтересами.

Але Бісмарківська полїтика крови і заліза є щ· при кермі, вона не знає інтересів Нїмеччини на Сходї, вона полишає Австрію спокійно словянській потопі і вдоволяєть ся скромною ролею, заступати російську справу перед „невтральними“ державами та усувати їй перешкоди з дороги. Одним словом в Нїмеччинї нема тепер нїмецької полїтики — Нїмеччина провадить російську полїтику і може бути поки що уважана тільки за російську прищіпку.

Який наслїдок буде мати просьба Туреччини о посередництво? Очевидний гнїв, з яким говорить про неї нїмецько- і російсько-російська преса доказує, що сей крок викликав в російської дипльоматії поважне занепокоєннє. І власне Анґлїя є тою, якої ініціятиви вона боїть ся мимо всїх насміхів над постарілим, беззубим „британським львом“. Оголошеннє власне тепер зверненого перед кримською війною проти російської заборчої полїтики пропамятного письма померщого мужа королевої Англії — прінца Альберта — слушно вважаєть ся важним симптомом; відомо є, що англїйська королева управляє формальний культ свого померщого мужа і вважає се за „святий обовязок“, дїлати в його дусї; і хоч вона після констітуції не може безпосередно мішати ся в державні справи, то мимо того має великий безпосередний вплив, а її безсумнївне бажаннє, яко виконавця завіщання свого померщого мужа, перешкодити за всяку цїну заборчим плянам Росії, набирає практичної ваги через ту рівнож безсумнївну обставину, що шеф анґлїйського мінїстерства Дісраелї — подїляє сей її плян і чим скорше тим радше хотить за оруже. Крім того загально відомо, що в армії тихцем відбуваєть ся зброєннє, та що там власне займаютъ ся приготованнєм транспорту армії.

Подїєю, яка у великій мірі облекшує евентуальну акцію Анґлії — є компроміс у Франції, заключений між президентом і лївицею. До 16. мая була Франція зовсїм спараліжовона для заграничної полїтики — тепер вона відзискала поворушність своїх членів і визначна акція на зовнї, яка до тепер прямо не можлива була, є тепер можлива і лежалаби в інтересї французького правительства.

Щож тичить ся Австрії, то вона вправдї не має здібности ініціятиви, але коли з иншої сторони стане розбитий союз трьох цїсарів, тодї обізве ся інстинкт самозахованя та змусить Австрію до співучасти в акції.

„Досить того, що коли Туреччина поставила перед Европою просьбу посередничення, то зробила з орієнтального питання европейське питанне і поставила західним державам та Австрії альтернативу: або зректи ся великодержавного становища або Росії з добутим мечем крикнути: Стій!

Полїтичне положенне.

(„Socialdemokratische Correspondenz“ з 24. грудня 1877.

Полїтичне положенне стало так критичне, що можна собі позволити, ще раз його коротко обговорити. Те, що ми сказали в нашій остатній статї про значінне турецької просьби о посередництво та про анґлїйську полїтику, знайшло міжтим в фактах і подїях своє повне потвердженне. Урядова „Provinzial-Correspondenz“, яка говорила з приводу тої просьби, що Туреччині бракує зрозуміння власного положення, дала сею своєю заміткою тільки доказ, що вона сама не має найменшого „зрозуміння“ загального полїтичного положення, та що відносно знання орієнтального питання може вона сміло йти на взаводи з тим державним мужем, який колись висказав високопарне слово про „кусник Герцеґовини“. Нинї співають се воробцї по дахах, що турецька просьба о посередництво була для російської дипльоматиї — в Росії і поза Росією — громом з ясного і погідного неба — була дуже зручним, умовленим з Анґлїєю потягом на шахівницї, який вправдї не дав ще „мата“ російській дипльоматії, але впровадив її в найбільше заклопотанне. Тепер вона не може довше зволїкати, вона мусить виступити зі своїми правдивими замірами, а се є для неї мислимо найгірше.

Або фрази про гуманність та слово чести царя, що він не хоче здобутків, були поважно сказані. Добре, в такім случаю нема рішучо найменшої причини до дальшого провадження війни, можна заключити завішенне оружа та розпочати мирові переговори.

Або ті фрази про гуманність були тільки лапкою на мухи; мимо царського слова чести, яке здаєть ся не перший раз булоби зломане в сїм случаю, Росія стремить до здобутків, і то в Азії безпосередно, проковтуючи частину Арменії, в Европі посередно, творячи кілька малих васальних держав на подобу Сербії, Чорногори і Румунії. А крім того Росія мусить числити ся не тільки з ще зов-

сїм невичерпаною Туреччинною, але також з Анґлїєю. Що до сього нема тепер нїякого сумнїву. Даром силкує ться преса меча і кнута представити скликанє парляменту на день 17. сїчня — на три тижнї перед тим часом — як невинний жарт, а загально відоме зброєннє Анґлїї на морі та суші, як забавку, як новий рід різдвяних забав. Деяке мудрагелї, яким таке виясненнє могло видавати ся таки троха дїточим, зробили дотепне відкриттє, — що Анґлїя збройть ся проти — Туреччини; з огляду на те, що кізмет (фатум) не дасть ся відвернути від царства Османів, та що прийшов вже невідклично кінець турецького панованя в Европі, хоче вона запевнити собі що найменше спорий кусень добичі та простягнути руку по Египет, а може й ще деякі инші товсті куски. Ті, що так говорять, не знають або забули, що Росія предложила була Анґлїї одного дня устами царя у власній особі подїл Туреччини і жертвувала її Египет, як частку добичі; та що відповідю Анґлїї була кримська війна. Інтерес Анґлїї вимагає сьогодня не менше рішучо як перед чвертьстолїттєм — удержання Туреччини та приборкання російської могучости.

Одна потїха лишаєть ся письмакам та аґентам рубля і кнута: „Колиб ми навіть приняли, що Анґлїя має поважний намір добути меча в оборонї Туреччини проти Росії, то бракує її сили на те, щоби здїснити свій замір; вона може хотїти, але не має сили до дїла, а свідомість нездібности до чину відстрашить її в останнїй хвилї від найменшої проби акції. А крім того в нутрі Анґлїї розкол, публична опінїя є рішучо противна війнї!“ І наводять Ґлєдстона і товаришів. Що до тих панів і їх „руху“, то ми не маємо нїчого додати до наших остатних виводів. Вистарчило само оголошенне постанов, ухвалених на останнїй анґлїйській мінїстерській радї, щоби перенести ґлєдстонівский гумбуґ в країну смішности. Правдою є: Цїлий анґлїйський нарід, з виїмком горстки буржуїв „без вітчини“, яким подібно як і нашим панам буржуям, зовсїм все одно, чи в їх „вітчинї“ панує нагайка, чи нї, — поки тілько не шкодить се інтересам визиску — отже в виїмком тих буржуїв „без вітчини“ і їх „dupes“ (пошитих ними в дурнї), разом взявши кілька тисяч індівідів, нема в Анґлїї нї одного дорослого чоловіка, який не вважав би обовязком і житевим інтересом Анґлїї — не стерпіти під нїяким услівєм розбиття Туреччини Росією і в разї потреби з оружем в руцї виступити проти московських наїздників.

Але кажуть, що Анґлїя не має потрібної сили! Правда, Анґлїя не є мілїтарною силою першої кляси; вона не може за одним махом вислати в поле півмілїонової або

міліонової армії, як се на жаль можуть вчинити деякі континентальні держави, але на всякий спосіб є вона, навіть в понятю нїмецького ґенерального штабу, мілїтарною силою, якої значіння не можна легковажити, та може легко кинути на поле бою стільки війська, що відношенне сили зміниться в користь Туреччини. До того прилучили би ся ще субсідії (грошева поміч) на піднесенне турецьких мілїтарних помічних жерел, які з браку гроший лежать тепер по більший части облогом, і прислуга анґлїйської фльоти, яких не можна легковажити. А чиж є Росія може мілїтарною силою першої кляси? Чи не показала ся може російська мілїтарна орґанїзація гідною пожалування? Чи російські полководцї — з виїмком може одного Тотлебена, — хоч се нїяка штука поконати 30.000 війська, окруженого 120.000 армією, мимо почвірної переваги — тілько голодом — чи російські полководцї не показали ся скандально нездібними? Чи може не показало ся, що російські жовнїри не доросли індівідуально до турецьких? Одним словом, чи може не розбито і чи не погребано російський „престіж“, мілїтарну справу Росії на полях Арменії та Болгарії? Ся Росія дійсно не є такою силою, перед якою Анґлїя мала би схилити ся.

Предсказаний нами найблизший наслїдок поступованя Анґлії починає вже сповняти ся. Тор союза трьох канцлерів — а у дра Ґвідона Вайсса можна довідати ся, чому говоримо про союз трьох канцлерів — зірваний. І коли дорогоцїнний поїзд ще дотепер не вискочив із шин, то що найменше ваґон Австрія почав поважно хитати ся і повинен небаром відірвати ся від прочих і стрибнути на инший тор, коли тимчасом два другі ваґони їхати муть давною дорогою — куди? Сего не знають панове кондуктори так само, як і ми. В ріжних австрійських навіть офіціяльних часописях, пробиваєть ся вже думка, що Австрія, яка проти своєї волї оставала дотепер невтральною (читай пр. „Pester Lloyd“) не може дати себе дальше насилувати тепер, коли Анґлія підняла ініціятиву, та може провадити свою власну полїтику, а не своїх ворогів. Сї заяви є вправдї лишень „паперовим вистрілом“, але він зраджує зміну напряму вітру. Одно є певне, признане нїмецьким правительством відновленне на 6 місяцїв нїмецько-австрійського торговельного договору не є для Австрії достаточною причиною, щоби поповнити для приємности Росії та князя Бісмарка полїтичне самовбивство.

Слово до нїмецьких соціяльних-демократів!

(„Socialdemokratische Correspondenz“ з 3. сїчня 1878.)

Чим раз то грізнїйше формуєть ся світове положенне — чим раз то більше пекучою стає небезпека, що з російсько-турецької війни вийде европейська. Анґлїйське правительство зірвало ся вкінци до дїла та взяло на себе — без сумнїву в порозумінню і після умови з Портою — ролю мирового посередника. Отже тому, що Росія хоче здобувати, а Анґлїя є рішена не стерпіти нїяких російських заборів, які загрожують істнуванню Туреччини і інтересам Анґлії, не легко даєть ся передвидїти, в який спосіб дасть ся обминути конфлїкт між обома державами. Хіба мусїла би Росія в останнїй годині зробитись з конечности чесною та вдоволити ся „моральними здобутками“ своєї кампанії в імя гуманности і цівілїзації — чого однак годї ожидати. Про уступленє Анґлії, яка по довгім ваганню взяла ся до акції та знає, що розпоряджає средствами сили, які ручать за успіх — годї думати.

Що одначе, як тільки розвіють ся чари та з якої небудь сторони повізьметь ся ініціятиву проти Росії, — що Австрія та Франція не остануть невтральні на стало, та що тодї дивовижня полїтика невтральности князя Бісмарка не удержить ся та буде поставлена перед альтернативою розламу (як що не війни) з Росією або отвертого відпорно-зачіпного Союза з Росією — про се ми говорили ширше у попередних статтях.

Питанне тільки, чи нїмецький нарід має спокійно заложити руки і довіряючи полїтичній мудрости та „випробованій любови до мира князя Бісмарка“ (театральна фраза Бенінґзена!) — має вичікувати рішення з гори з більше чим турецьким фаталїзмом?

Або чи має він зірвати ся і, о скілько се стоїть в його силї, чи має виконати право самоозначування та стати ковалем своєї долї?

Пруський сойм — малі нїмецькі соймы не входять тут в рахубу — трусливо ухилив ся від обговорення критичного світового положення, критичного положення Нїмеччини. Від більшости парлямєнту, який збереть ся десь за місяць, не можна нїчого кращого сподївати ся. Алеж в парлямєнтї засїдають і посли нашої партії, які нї тероризмом більшости нї штучками та лапками дневного порядку не дадуть ся здержати від сповнення свого обовязку та зроблять рішучу пробу, щоби дістати пояснення про полїтику князя державного канцлєра та щоби через

апель до суспільности по можности відвернути від нашої вітчини нещастє та сором війни сторонї по Росії. Коли одначе голос соціял-демократичних послів має прогомонїти не безуспішно, то вони мусять мати можність говорити в імени та з припоручення народу. Їх виборцї стоять вправдї за ними, але се не вистарчає в сїм случаю. Наші парляментарні посли мусять перед парляментарною більшістю вказати на нарід, мусять мати можність оперти ся на народї. Вони мусять мати право заявити, що не тільки 600.000 соціялїстичних виборців, але нарід взагалї, — о скільки він не складаєть ся з юнкрів, ґвардійських официрів та буржуїв „без вітчини“, — дивить ся на російську полїтику з почуваннями ненависти та відрази та не хоче проливати своєї крови та свого поту для цїлий панования кнута.

То значить, треба перед скликанєм парляменту всюди, де тільки можливо, уряджувати народні зібрання та викликувати масові протести проти дотеперішньої орієнтальної полїтики нїмецького державного правительства та проти наміреної з деякої сторони мілїтарної співучасти нїмецької держави по боцї Росії.

Коли отсе стане ся, то може вдасть ся зорґанїзувати рух, досить могучий, щоби вимусити мир, якого так конечно потрібуємо, або що найменше чесну невтральність Нїмеччини.

(„Socialdemokratische Correspondenz“ з 4. сїчня 1878).

Нїщо не булоби річю більше негідною нїмецького народу — а для нашого доброго імени у инших народів більше шкідливою — як пасивне захованнє в теперішній крізї. Дуже часто говорять нам, що Нїмеччина машерує не тільки „на передї“ цівілїзациї, але також на передї держав, що вона найбільш могуча зі всїх великих держав, що нїмецька нація — „велика нація“. І якраз ті, що отсе говорять, вимагають тепер, щоби отся „велика нація“, сей „нарід мислителїв“, сей „найперший, наймогутнїйший нарід на землї“ — щоб він тупо, не кивнувши нї пальцем, послушно, як череда овець — позволив над своєю головою перешуміти грізнїй бурі, яку спричинила короткозора, злочинна дипльоматія — замісць того, щоби поробити енерґічні приготовання до відвернення небезпеки, — до обезвладнення глупих та злочинних киринників. Або може ми є панами лиш на зовнї, а невольниками, трусливими, такими що слїпо слухають та все терпеливо зносять, в дома, у власнім домі? Се значило би, дати нам найнужденнїйшу, найбільш підлу ролю — яку взагалї який-небудь нарід може відіграти.

Нї — ми думаємо лїпше про наш нарід і коли йому вкаже ся дорогу обовязку, дорогу чести, дорогу ратунку, самозахованнѧ — то він піде нею. І обовязком соціял-демократії, одинокої правдивої народньої партії, партії ініціятиви є вказати народови дорогу.

Анґлїйські робітники дали нам перед 25. роками світлий примір. Се було на початку 60-тих років: Барони невольників полудневих американських держав піднесли хоругов ребелії проти „великої републїки“ нового світа — вірний союзови нарід північних держав боров ся з відданнєм всїх сил за удержаннє унії, за усуненнє соромного пятна невільництва. Народи Европи стояли однодушно зі своїми симпатіями по сторонї півночи — правительства так само однодушно по сторонї полуднево-державних ворохобників — бож були се ребелї проти републїки, проти закону народу! А правителства мали за собою буржуазію. Французький цїсар Бонапарт, убійник французької републїки, палав жаждою убити й другу републїку: він плянував мексиканську експедицію, яка мала для нього зле випасти, а ще гірше для нещасного бідолахи Максиміліяна Габсбурського. Лаври грудневих бандитів не позволили тихо сидїти лїберальному анґлїйському правительству. Ті самі вільнодумні державні мужі та буржуї, які сьогодня в інтересї царства кнута виспівують гимни миру, свищуть на невтральність та проголошують невтральність смертельним гріхом, вони робили все, що було в їх силї, щоби Анґлїю спонукати до воєнної інтервенції між унїєю і ворохобниками, иншими словами, щоби спонукати її до війни за баронів невольників та за невольництво. Як виходить, неконсеквентність є тільки позірна: тодї за державний, невольничий батіг, а нинї за росийський кнут! Симпатії та ідеї є ті самі — лиш вислів, дїланнє в ріжних обставинах ріжні.

Анґлїя дала ся би була тодї певно втягнути у війну за можливо нагіршу справу, якби анґлїйські робітники не зберігли гідности та інтересу Анґлії і якби імпозантними демонстраціями не здержали правительство від виконання сього соромного пляну. Лехко собі нагадати, що знаменитий Лїнкольн з признаннєм виразив ся про отсе славне мирове дїло анґлїйського пролєтаріяту.

Чи те, що змогли анґлїйські робітники — мало би перевисшати сили нїмецьких робітників, думаючого народу в Нїмеччинї?

Тим більше, що небезпека для нас ще більш пекуча, а сором ще глибший. Побіда Росії є смертю вольности в Европі, а перед усїм в нашій Нї-

меччинї і — ми якраз назвали справу полудневих держав мислимо найгіршою; ми відкликуємо се слово: побіч прислужників морду та катованя, прислужників „лагідного царя“ були барони невольників джентельменами, анґелами образованя та гуманности.

Отже не зволїкати!

Ми сподіємо ся, що наше заохоченнє — бож чогось більшого не повинно і не може бути — не остане без успішних наслїдків.

Але зібрання, які ми припоручаємо — мали би ще иншу задачу.*) Наші заступники в парлямснтї внесуть сейчас на початку сесії закон про охорону робітників враз із проєктом уліпшеного закона про обовязки поруки. Як важні отсї предложення законів, над сим не потребуємо тут розводити ся — про се знає кождий робітник. Вигляди на успіх мати мемо лиш тодї, коли вдасть ся виконати на більшість моральний натиск, досить сильний, щоб зламати їх опір. „Pressure from without“, натиск зовнї, натиск з долини і з гори, натиск народу на законодавцїв є таємницею всїх побідних реформ в Анґлії. Справдї — се обовязок нїмецьких робітників, виконати отсей натиск на більшість парляменту і за тими немногими робітничими послами поставити моральну силу, яка зносить кепську пропорцію чисел і надає голосам меншости вагу, потрібну до тріюмфу.

Побіч полїтичного питання мусїло би отже і робітниче законодавство прийти на дневний порядок зібрань найблизшої сесії парляменту. Одноцїльність, пляновість поступованя можна легко осягнути. Треба лиш хотїти. Where there is a will, there is a way (що where there is a etc., пане Трайчке! Не where is etc., як ви се по простому цитуєте у вашій останній базґранинї. Ви здаєть ся розумієте ся так само добре на анґлїйськім, як на вашій фаховій науцї: історії!). Отже where there is a will, there is a way. Де воля є, там знайдеть ся й дорога.

Попередні — з малими нерічевими змінами зовсїм дослівно передруковані статї стоять в тїсній звязи з собою і творять цїлість. Спростовань, пояснень і доповнень мало лиш маю додати. Річ ясна, що серед навалу подій не все можна поодинокі факти оцїнити докладно — загально мусить ся менї одначе признати, що перебіг подій доказав слушність моїх поглядів.

---

*) Отся частина статї вправдї не має нїчого спільного з орієнтальним питаннєм, але я вважав таки відповідною річю, передрукувати її разом. В. Л.

Нїмецька невтральність знайшла якраз недавно ярке освітленнє в анґлїйськім парляментї: просьба о посередництво, з якою Порта по упадку Плєвни звернула ся до „невтральних“ европейських держав, розбила ся після урядової заяви анґлїйського мінїстерства наслїдком опору нїмецького державного правительства. Колиб наше державне правительство в цїли уможливлення Росії окремого мира з Туреччиною не стануло зі всею енерґією на дорозї Анґлії, яка повзяла ініціятиву, та прочим державам, які готові були співдїлати, — то безсумнївно булиби нас минули страшні воєнні страхіття останних 5 тижнїв. Коментар злишний.

І не тільки оминули би людскість отсї страхіття — також і нашу „національну“ полїтику оминув би сей сором, що — коли всемогуче нїмецьке царство не могло відкрити в Орієнтї жадних нїмецьких „інтересів“ — а тим самим причини до вмішаня, то власне висміяна і виставлена на глум Анґлїя була тою державою, що заняла передове місце в боротьбі проти російського варварства та спинила російські наїздні орди. „Нема більше Европи“ — лише тілько Анґлїя — а решта — мовчанка або Росія. Мимо того наша рептільна преса буде після всякої правдоподібности пробувати всунути заслугу оружного розєму та заключення мира, о скільки воно наступить, в „світово історичні“ кірасієрські чоботи князя Бісмарка. Вже дають ся чути погляди з подібними цїлями. У відповідь на отсї проби треба вказати на заяву анґлїйського мінїстерства — та на загальне становиско нїмецького державного правительства в орієнтальнім питанню.

Становище Австрії було до останнього моменту хитке. Вона хитала ся між нїмецько-російськими та англїйськими впливами сюда й туда наче билина, а і під сей час, в годинї рішення також і долї Астрії, вона дає нам дивовижне представленнє в формі сабінетової кризи задля — цла на каву! Недалекий день, в якім цїсарський бурґ у Відні дійде до переконання, що розбиттє Туреччини означає заразом розбиттє Австрії, та що удар меча або потяг пера, який спрятує зі світа царство Османів, завдає смертельний удар і царству Габсбурґів.*) Та коли отсе зрозуміють, буде вже за пізно. Щож — ми, соціяльні демократи можемо чекати. Чи там чи де инде — ми „веселі спадкоємцї“.

---

*) Певні круги у Відні зловили ся на червяка, який наложила Росія на свою вудку: анексію Боснії та Герцеґовини. „Не всї стануть дурнями“ (гл. точка 10 і 11 тестаменту Петра Великого).

Що я сказав про Францію, те скоро сповнило ся. Новий міністер заграничних справ, Waddington — видав безпосередно на початку турецько-англійської медіяційної кампанії циркулярно ноту, в якій підчеркнув інтерес Франції в орієнтальнім питанню — що правда, поминаючи всяке обижаюче та визиваюче слово. На всякий случай було се заповідженнєм, що Франція знов буде забирати слово — і длятого вразило воно неприємно наших завзятущих патріотів.

Характеристичною для настрою у Франції, а іменно у вплывовых кругах, є вступна стаття, яка перед кількома днями появила ся в орґані президента „в будуччині“ Ґамбети, в „République française“. Автор завертаєть ся в часи Филипа Македонського і знаходить в одній із „Філіпік“ Демостена, в бесїдї про справи на Херсонезї (теперішнім півострові Ґалліполї), дуже гарну анальоґію теперішнього положення.

Тодї, при кінцї 3. року 109. олїмпіяди, на весні 341 перед Хр. загрозив Филип місто Византію (Константинополь, Стамбул) — а що північне побереже Чорного Моря було в деякій мірі шпіхлїрем Греції, то Атенцї, мимо того що до Византії відносили ся ворожо, мусїли придумувати над способами і дорогами, як би можна здержати македонського здобувця від заволодїння доступом до Pontus Euxinus (Чорного Моря). При тій нагоді сказав Демостен:

„В теперішнїй хвилї перебуває отсей чоловік (Филип) на чолї своїх великих військ в Тракії (нинї Румунії) і кажуть, що він стягає ще нові війська з середини своїх держав. Коли він отже зачекає на догідну пору року, а пізнїйше помашерує на Византію, щоби її облягати, то чи ви думаєте, що Византійцї остануть в тій тупій рівнодушности, в яку вони тепер попали і що не покличуть нас радше до себе на поміч? Нї, сього я не думаю, і якби навіть істнували люде, якимби вони менше довіряли, чим нам, то вони видали би радше місто тим людям, чим позволили би Филипови ввійти до міста, хочби він навіть хотїв ним заволодїти насильством. Тому мусимо ми їм отже післати з Атен фльоту; бо вони не мають нїяких средств оборони і коли ми не прийдемо їм в поміч, то нїщо не здержить їх цїлковитого знищення. Але може хтось скаже, що ті люди є навіжені та що їх глупота переходить всї границї. Нехай і так, одначе мимо того мусимо їх ратувати, бо се є важне для нашого міста“.

По отсїй клясичній ремінїсценції переходить орґан Ґамбети ріжні розвязки питання Дарданель, яких пробовано в сім столїттю: 1. після договору в Ункіяр-

Скелєссі*) (8. липня 1833) замкненнє морського проливу для всїх инших держав на користь Росії, яка сама тільки має право на переїзд; 2. після конвенції з 13 липня 1841 замкненнє морського проливу для всїх держав без винятку; 3. тепер здаєть ся буде Росія жадати вільного переїзду через Дарданелї для всїх. „Republique Française“ не надумуєть ся довго, котру з трьох розвязок треба вважати за найлїпшу. З певністю пише вона:

Одинока розвязка питання, яка видаєть ся нам згідною з европейським миром та з певністю середземноморських держав се розвязка з конвенції дн. 13. липня 1841: цїлковите замкненє Дарданелїв. Як би не був пан Ґлєдстон приязно настроєний до Славян, то всеж таки не можемо пропустити, щоб він волїв радше від сеї розвязки зовсїм вільний переїзд або таємну клявзулю з Ункіяр-Скелєссі. Не треба сього перед собою укривати: Дарданелї, отворені для Росії або Константинополь в руках царя — виходить менше більше на то саме. Знесеннє договору в справі Дарданелїв означає, що Туреччина від тепер стає васалем Росії, що Египет, вузина суезька в недовгім часї попадуть також в залежність від Росії, що морська дорога до Індій стане для Росії отвором та що рівновага на Середземному морі буде на все розбита. А коли всї отсї міркування мають панови Ґлєдстонови ще не вистарчити, то нехай отсей запалений гелєнїст прочитає собі промову Демостена про справи Херсонезу і нехай призадумаєть ся над знаменними словами, які ми в горі навели: „Византія мусить бути вратована, бо се є важне для нашого міста“. Передовсїм питаннє Дарданелїв не може бути „вкрадене“ в Козанлїку (або Адріянополї). Питаннє Дарданелїв — се европейське питаннє. Воно може і сміє бути рішене тільки цїлою Европою. Всяке инше рішеннє було би воєнним посївом, який може вже в найблизшім часї зійшов би кріваво.

Тільки „Republique Française“. Тимчасом не треба собі робити нїяких ілюзій: Франція не може і не буде провадити в сїм десятилїттю политики інїціятиви — і приступить лише тодї до акції, коли Анґлїя піде наперед.

Мій осуд мілїтарної російської сили не змінив ся через найновійші „славні побіди“. Наперед не належу до тих людей, яких успіх моменту заслїплює, а дальше авреоля оттих „побід“ не є зовсїм такої категорії, що-би могла витримати безсторонну критику. Здобуттє просмику Шіпка вдало ся, як се загально відомо, лиш тому, бо Турки

*) Росія і Туреччина з'обовязали ся в тім договорі взаїмно дбати про цілість і спокій своїх держав. В той спосіб дістала Росія право вмішуватись в турецькі справи.

думали, що заключили окружний розєм і тому не заховали потрібних средств осторожности; теперішне положеннє на воєннім теренї не є мимо того всего зовсїм так знамените, як се нам бляґує рублехапна преса. Дунаєві мости знищені, запровіянтованнє російської армії є можливо найповажнїйше утруднене, а марш вперед військ, які стоять по тамтім боцї Балкану, є получений із найбільшими небезпеками — навіть хочби инші держави не вмішували ся.

Так само не можу відкликати того, що я сказав про силу відпорности Туреччини. Турецька армія била ся знаменито, турецький нарід виказав ядерність, якої нїхто по нїм не сподївав ся. Але володїюча кляса не варта нїчого — се має Туреччина спільне з иншими краями; російське золото, „рубель на подорожах“ причинив ся більше до російських „побід“, чим російське зелїзо. Карс був Росіянами закуплений; а „двірська воєнна рада“ в Константинополї підло покинула серед дороги хоробру армію, не післала їй нї підкріплень, анї одежі, анї провіянту — одним словом занедбала найважнїйші обовязки — се все не можна собі инакше пояснити, як тільке через звісного „золотом навюченого осла“, якому, як се доказано, треба завдячувати менш більш всї російські побіди в турецьких війнах.

Російський рубель не стояв сам. Його влучно підпирала европейська дипломатія. Що нїмецьке брательство, слїпе на сотки сконстатованих російських звірств, зачало на основі одинокого звіту пруського офіцира в російській головній кватирі „похід гуманности“ проти Туреччини та що тогож офіцера, який був такий „невтральний“, що при третім нападї на Плєвну гнав румунських жовнїрів в огонь — визначено ордером заслуги — се припускаю є відоме. Не менше відомо, що Сербію, яка мусїла вкінци помочи до побіди Росіянам, тричі побитим під Плєвною, обминуло в осени 1876 р. тільки завдяки інтервенції европейської дипльоматії основне і заслужене протріпаннє, яке було би їй на будуче унеможливило робити ще коли небудь службу побитій Росії. Ще можна би згадати про инші, несчисленні каменюки, які „невтральна“ дипльоматія підкладала Туркам під колеса.

Не розбираю тут російських фраз гуманности і цівілїзації. Варварський, нехтуючий права народів і право людей, брутально жорстокий російський спосіб провадження війни заперечив їх більш основно, чим я міг би се зробити.

Алеж „поневолені національности“! „Каждучі свободи полудневі Словяне“! „Братя во Христї!“ Ба! — Лапка на мухи. До „принціпу національностей“

відносить ся славне слово Робеспієра: „видумали його драби, щоби дурнїв за нїс водити“. „Прінціп національностей“ робить собі глум з науки (про релїґію вже й не говорити) як рівнож з гуманности та справедливости, він є знаменитим средством деспотів, щоби народи розколоти, після прінціпу: divide et impera (дїли та володїй)! „Прінціп національности дїлить, розлучує народи — зводить їх під ярмо їх спільних ворогів. Натомісць соціялїстичний демократичний прінціп рівности, рівноуправнення, солїдарности — єднає людей, єднає народи.

А як же ж може Росія, якої руки сплямлені кровю замордованого Поляка, замордованого Черкеса, так богатьох замордованих, а мимо того певних свого повстання народів — як може вона накидати ся як заступниця „прінціпу національностей“?

Тим самим мечем, яким вона мордувала, вона буде і мусить бути покарана. Свобідна західна Европа проклямує відновленнє Польщі та свободу всїх національностей, гноблених російським царатом. Минуло вже майже 10. лїт, як я порушив сю точку на норимберськім робітничім зїздї. В дебатї про сістем постійних військ сказав я тодї: (гл. „Demokratisches Wochenblatt“ з 26. грудня 1868).

„Оден з передбесїдників висказав ся за загальним розброєннєм. І я є за тим. Але воно може наступити, коли всїх ворогів народів зробить ся нешкідливими. А то ще буде довго тривати. Здаєть ся, що година визволення для Нїмеччини і Франції недалека. Але нашим увільненнєм ми ще не дійшли до цїли, остаєть ся ще нам до зроблення кровава робота, святий обовязок до сповнення: Розбитте Росії і відновленнє Польщі. Коли відібємо російському подвійному орлови, його голову, звернену на захід, коли відпокутуємо за злочинства наших князїв на Поляках, а іменно найневірнїйшого з них та найменше нїмецького, Фридріха — „Великого“, як його називають фалшівники історії; коли виженемо деспотизм з його останних криївок, тодї, але аж тодї можемо розоружити народи. А до того часу мусимо придержувати ся нашого домагання загального народнього узброєння: Кождий горожанин — жовнїром, кождий жовнїр горожанином!

„Жаждучі свободи полудневі Славяне“ істнують так само, як полудневоросійські села, які колись Потьомкін розмальовував царицї Катеринї на папендеклях. Дотепер не можна було на самім місци побуту відкрити нї одного екземпляра. Цар Николай сказав раз: „Армія на папері робить ті сами прислуги, що й дїйсна, а є о

много дешевша". „Жаждучі свободи полудневі Славяне" на папері сповняють також добрі прислуги.

Алеж „братя во Христї". „Поневоленї" „поганськими" Турками. „Христіянський" і „поганський" — грушки на вербі для глупої товпи. В краю Лєссінґа, 100 лїт по „Натанї Розумнім" — годї над сим поважно дискутувати. І „поневоленї"! Магомеганська релїґія се одинока толєрантна релїґія, вона не гнїтить іновірців, ба навіть не палить на кострі — що є оправданою спеціяльністю христіянства — де воно в силї. Христіяне мають в Туреччинї найповнїйший самозаряд не тільки в релїґійних справах. але навіть в громадських, та живуть в добробутї, який не мало здивував тих російських „освободителїв", які розпоряджали добре функціонуючим мозком. „Алеж сим Болгарам живеть ся десять раз лїпше, чим нашому мужикови"! — казали після справоздання анґлїйських кореспондентів здивовані російські офіцири, коли ввійшли в перші болгарські села. І так є дїйсно. „Батюшка" повинен наперед подбати про свій власний смітник та обдарувати своїх христіянських підданих і братів крихіткою поганьско-турецької свободи. Але се не пристоїть сістемі кнута. Реформи в нутрі? Хто їх домагаєть ся, йде на Сибір. „Реформи", „свобода" — подібно як „гуманність" та инші подібні товари є тільки артикулами експорту для заграничного ринку.

Туреччина має „рефомувати"! Але так, як сего хоче Росія: вона має „зареформувати ся" на смерть. Отже нїякі реформи далеко йдучі, усуваючі основно державні блуди! Вони зміцнили би Туреччину — а сему мусить ся перешкодити за всяку цїну. Теперішня війна була би може на роки відложена — наслїдком нужденної орґанїзації російської армії, якби Туреччина не була створила в „картї Мідгат" конституцію, яка через признанне принципу рівноуправнення всїх національностей та віроісповідань подавала „хорому чоловікови" добрий лїк. Але він не сміє подужати, він має більше захоріти або вмерти — той „хорий чоловік" — із тої причини війна.

„Алеж отся конституція повстала під натиском конечности, вона є тільки безвартісним кусником паперу!" Пождїть! Хтож менї назве одну европейську конституцію, яка повстала би не під натиском конечности? Почавши від анґлїйської, аж до нїмецьких передруків, які в цїлости треба приписати „безумним рокам" липневої та лютневої революції. І якраз отся конечність постарала би ся також і в Туреччинї, щоби конституція не остала „кусником паперу".

Але справа стоїть инакше. Коли буде заключений мир, то се буде гнилий мир, який заведе християнські провінції Туреччини під батіг европейської дипльоматії. А колиж війна буде дальше тривати, то вони будуть так знищені і вичерпані, що на протяг цїлих десяток лїт нема що взагалї думати про реформи. Вже дотеперішні знищеня дадуть ся відчути через десятьлїтя.

На всякий случай тепер не можна сподївати ся розвязки орієнтального питання. Сей мир може бути тільки оружним розємом, відложенєм питання на дальші часи. Продовженнє війни може в найлїпшім случаю допровадити до компромісу після бажань анґлїйських державних мужів, а що ті остатні розуміють під свободою і гуманністю, про се вчать нас Ірляндія та Індії.

Рішить ся орієнтальне питанне аж тодї, коли в политичних осередках Европи, або правильнїйше: в осередках политичного життя Европи: в Льондонї, Парижі, Берлїнї, Відні — людське право дійде до значіння, право „міжнародне“ буде заступлене правом народним.

Тодї доперва прийде день свободи та часи гідного людського істнування для тих нещасливих народностей західної Европи, що через півтора столїття були мячем в руках безсовісної та безсердечної дипломатії.

Коби видовище страшних оргій крови та залїза на Балканї, знищеної торговлї, розбитого промислу, масової нужди, зростаючого здичіння — коби политична і господарська непевність, небезпека війни та грозяче знасилованнє нашої вітчини через деспотичну, півдику Росію отворили нїмецькому народови очі та витворили в нього пізнанне інтересів та обовязків! Коли має бути порядок в Европі, то мусить нарід зробити порядок в той спосіб, що візьме провід своєї „долї“ сам у свої руки та усуне галабурдників та лиходїйників.

А тим, котрі були би тої думки, що политика не є справою робітників, пригадую тут кінцеві слова інавґураційної адреси, написаної Марксом в. р. 1864 — сеї програми інтернаціональної робітничої асоціяції:

„Соромний аплявз, хочби лиш мнима симпатія або ограничена рівнодушність, з якою дивлять ся висші кляси на упадок гірської твердині Кавказу в добичу Росії та на знищенне Росією геройської Польщі, непереможні промахи сеї варварської сили, якої голова сидить в Ст. Петербурзї, а руки у всїх кабінетах Европи, навчили робітничі кляси обовязку, присвоїти собі самим містерії міжнародньої дипльоматії, пильнувати дипльоматичних скоків власних правительств, і в разї потреби протидїлати їм зі всею силою, яка тільки стоїть до їх розпорядимости, а коли не

в їх силї здержати промах, злучити ся разом в однім рівночаснім, публичнім обвинуваченню та проклямувати прості закони моралї та права, котрі так само мають упорядковувати відносини між поодинокими людьми, як і мають бути найвисшими законами у відношенню націй між собою.

„Боротьба за таку заграничну полїтику творить частину загальної боротьби за визволеннє робітничих кляс.“

Чотири тижнї пізнїйше.

По появі першого, надсподївано скоро розхопленого видання сеї брошури (в якій нї одно слово не було змінене), приняло орієнтальне питаннє о стільки нову форму, що Росія відступила від свого останнього кроку, здобуття Константинополя, щоби не доводити Анґлії до крайности, а Туреччина, опущена всїма своїми „природними союзниками“, піддала ся російським услівям що до завішення оружа. Анї Австрія анї Анґлія не могли рішити ся на енергічний виступ. Анґлія вислала свою фльоту на море Мармара, по розбитю правительством Торіїв „лїберальної“ опозиції; вона зброїть ся до війни, але до нинї не дійшла ще до виповідження війни. Гідну дійсно пожалування ролю грає тепер, як і перше, Австрія. Вона на переміну бренькає шаблею на те, щоби цофнути ся взад і цофаєть ся взад на те, щоби бренькати шаблею. Причиною сеї нужденної постави є почасти трусість і нездібність правительства, яке не розуміє небезпеки, що грозить Австрії, яка в своїм засліпленню не є зовсїм неприступна для російських обіцянок і приман. Дїлає тут також страх і то страх не перед Росією. Розвій мілїтарної могучости Росії не є зовсїм імпозантний. Є нинї певною річию, що Росіяне по упадку Плєвни не були би пішли через Балкан, коли-би Турки не були дали звести ся анґлїйським радам, не були повірили в завішенне оружа та в тій вірі не занехали потрібних оборонних заряджень. Та ще нинї навіть є положеннє російської армії того рода, що було би для Австрійців легкою річию прогнати їх без особливого труду з балканського півострова. Але австрійське правительство не чуєть ся безпечним з заду. Воно не забуло Садової і Кеніґрецу. Воно пригадує собі на славетний „удар в серце“ і — вагаєть ся. Правда, між тим „говорив“ кн. Бісмарк в парляментї і засипав ґр. Андраші нїжностями; інтерпеляцію, яку наміряли внести соціялдемократи, заінсценїзували „приятелї держави“, щоби зломити її вороже для держави

вістрє *) — але кн. Бісмарк був трохи надто нїжний — he has overdone it, сказали би Анґлїйцї — а „забогато шкодить здоровлю“ державного канцлєра і держав зовсїм так само, як і звичайним смертельникам. Наслїдок Бісмарківських любовних поцїлуїв був такий, що австрійське правительство, яке робило перше міну, наче-би кричало Москалям „стій!“, знов розпочало відворот та порішило на торжественній коронній радї д. 24. лютого, якраз трийцять лїт по упадку липневого престола **) — зловіща дата — зажадати від державної ради на „дипльоматичне воєнне поготівлє“ шістьдесять мілїонів ґульденів кредиту. Значить: Австрія лишає поки що меч в похві та хоче йти на конференцію або конґрес, — ми не знаємо, як воно називаєть ся, бо сей дипльоматичний дивогляд ще не охрещений.

Оскільки загалом ся дуже сумнівної вартости річ увійде в життє.

Міжтим розпалюєть ся публична опінїя Анґлії. Те, що я сказав про анґлїйський „мировий рух“ в статтях видрукованих тут з початку, здїйснило ся від тої хвилї цїлковито. Ґлєдстон і товариші зникли з „поверхнї“, а російські аґенти в мирових овечих скірах не сміють більше публично показувати ся, — хиба, що мають охоту пізнати пястуки народнього судді „лїнчу“.

В Австрії виринає чимраз більше і більше свідомість, що Туреччина була муром для Австрії та що зруйнованнє сього муру є дїйсним „ударом в серце“.

Колиби в Австрії стояв при державній кермі чоловік, здібний до думання, здібний до дїлання, здібний до ініціятиви — то було би дитячою забавкою отрясти ся від північної змори разом з її варцїйсько-берлїнською прищіпкою ***) та відповісти на питаннє: чи має Европа скозачіти? переломовим, визвольним для світа „Нї!“.

Правда, поставлена вже майже перед 60-ма роками альтернатива звучить: скозачіти чи стати республиканською. В переводї на мову теперішности: скозачіти чи стати соціяльно-демократичною.

І чи-ж можемо ми вимагати від державних мужів старої школи, щоби вони рішили ся на „республиканську“ і „соціяльно-демократичну“?

*) Гл. брошуру, яка має появити ся в тім самім накладї: Орієнтальна дебата в нїмецьким парлямєнтї (в цїлости після урядового стеноґрафічного звіту), пояснив коротко В. Лїбкнехт.

**) Липневий трон, се трон Людвика Філіпа I, великого противника робітничої кляси. Пр. ред.

***) Варція = замок Бісмарка. Пр. ред.

Тут маємо тайну російських успіхів. Росія заступає один прінціп, заступає його заскорузло і консеквентно: прінціп самодержавія; сей прінціп можна поконати тільки противним: прінціпом свободи, рівности і братерства; а сему прінціпови є ворожі так само всї прочі держави, як Росія, більше ворожі, як Росія. Коли би правительства Австрії, Анґлії і Франції були поставлені ясно і просто перед альтернативою: скозачіти чи стати демократичними — вони-би відповіли безусловно і без вагання: скозачіти! зовсїм так, як думали і казали французькі буржуї в Парижі в 1870 і 1871: радше Бісмарк і Прусаки як соціялїстичні Парижани.

Та хочби навіть не можна було сподївати ся від теперішних держав радикального виступу проти Росії, то не слїдує преціньз того, що треба з фаталїзмом заложити бездїльно руки. Правдою є: російська могучість може тільки до певної міри збільшати ся, а тодї мусить прийти зі сторони пробуджених і зрілих народів руйнуюче протидїланнє, а протяг часу аж до того протидїлання скоротить ея сущно тим чином, що вкажеть ся тим народам на вагу орієнтального питання.

Один швайцарській партійний орґан назвав — не знаю, чи з огляду на мою брошуру — питаннє, чи Европа має скозачіти? дещо „малодушним“. До мене сей закид на всякий спосіб не відносить ся. Я знаю добре, що російські дерева не ростуть до неба та що день суду мусить прийти; але я знаю також, що найгіршою в світї полїтикою є легковажити ворога та зрікати ся його поборювання в тій фільософічній надії, що він остаточно сам мусить упасти. Або чи маємо ми ісповідувати славетну максіму (науку) бувшого члена Союза Комунїстів, а нинїшного „комунїста“ (в лапках), Miguela, який приступив до „основателїв“, щоби довести капіталїзм до вершка розвою і в той спосіб приспішити його упадок?

Хто не вірить в російську небезпеку, нехай прочитає собі в статистиці Кольба цифровий доказ дїйсно як лявина скорого зросту експанзії Росії. Подаю лиш деякі числа.

Віддаленнє від російської границї

від	виносило 1772:	виносить тепер:
Кеніґсберґ	50	20 миль
Берлїн	202	43 „
Вроцлав	174	11 „
Дрезно	207	44 „
Прага	208	45 „
Відень	228	64 „
Монахів	252	89 „
Франкфурт	268	105 „

І, як всї заборчі держави, Росія не може станути, льоґіка її істновання буде її гнати наперед, доки або не розпадеть ся у внутрі або не буде розбита зовнї.

Але чи-ж може загалом загрожувати нас поважно та Росія, яка показала ся мілїтарно такою слабою? спитає може один або другий. Відповідь легка: сила Росії лежить не в її армії, не в її матеріяльних средствах могучости, які стоять в майже смішній діспропорції до теріторіяльної величини держави, але в тім фактї, що співвинними Росії яко чемпіона деспотизму, поневолення народів par excellence є в більшій або меншій мірі всї прочі европейські держави, а союзниками і знаряддям пануючі кляси прочої Европи. В тім є небезпека. З Росії в Петербурзї могли би ми сміяти ся, коли би не було Росії в Берлїнї, Віднї, Льондонї і Парижі.

Коли я згадав Париж, то треба тут згадати, що француське правительство, як се тепер показало ся, завдавало собі від початку орієнтальної крізи аж до створення найновійшого мінїстерства як найбільше труду, щоби наклонити Росію до союза проти Нїмеччини. Та обставина виясняє сю, інакше незрозумілу радість Бісмарка з приводу упадку запаскового мінїстерстра Mac Mahona. Творцеви потрійного цїсарського союза — pardon! потрійного цїсарського зближення мусїло бути пожадане позбути ся тої підпори російсько-француського союза. В кождім разї перечислив ся мабуть кн. Бісмарк, коли він уважає мінїстерство, створене з лївицї, нездібним до союза з Росією. Пан Gambetta є що найменше на стільки російський, як Mac Mahon і Thiers. І коли би француська буржуазійна республика мала при нагодї звернути ся проти Росії, то станеть ся се лиш тому, що в той спосіб сподїєть ся вона прийти скорше до „реванжу“, т. є. до відзискання Альзації і Льотаринґії.

В якій степени зависимости від Росії знаходить ся тепер власне наша могуча Нїмеччина, се зрадив — не згадуючи про славстну „орієнтальну“ промову, сам кн. Бісмарк на засїданню парляменту з 25-го лютого с. р. Розходило ся при нарадї над етатом о позицію: „Посольство в Петербурзї“. Посол Frühauf використав ту нагоду, щоби обговорити російське замкненнє границь і „клопоти“ на російській граници та спитати канцлєра, чи не схотїв би він зажадати від російського правительства усунення того. На те дуже лагідне питаннє — Frühauf є національним лїбералом, відповів кн. Бісмарк:

„Я був дуже вдячний пану передбесїдникова коли би він зробив практичне предложеннє. (!) Я можу лише сказати, що се є дуже сумнївне, щоби ми ще в сїй сесії

поставили під дебату висліди тих переговорів (з російським правительством). Я хотів би загалом перестерегти перед тою злудою, що політичні приятелі і сусіди мусять конечно іти рука в руку в справах охоронних мит і поведення на границях. Політичні відносини не мають на те нїякого впливу. Бо коли навіть в сій хвилї видавало би ся, що наша приязнь з Росією останеть ся тревалою, то подібні моменти в історії зміняють ся за скоро, щоби можна робити від них залежними цлові відносини. Росія уряджує свої цлові відносини так, що ми можемо там все збувати і ми годимо ся з тим урядженнєм охороних мит. Але бесїдник хотїв того, щоби ми використали теперішну ситуацію проти Росії. Преціньь переговори в тій справі ще не покінчені. Коли-би вдало ся переконати російське правительство про те, що його теорія є зла, а наша добра, то можна би собі того бажати; але я не маю на те великої надії, ми будемо могли тут більше вплинути лише через наше власне цлове законодавство."

Признає менї кождий, що — більше скромні слова не могли вийти з уст „великого державного мужа", який кермує „найсильнїйшою державою світа". Що князь Бісмарк позатим не є приятелем такої повної християнського самовідречення бесїди, не потребую казати читачам; коли він отже супроти тої держави, котра через замкненнє своїх границь руйнує економічно схід Нїмеччини, а то пруські східні провінції, між иншим колиску прусської монархії, топче раз-у-раз ногами нїмецькі національні почуття скандальним докучуваннєм і брутальністю, яких жертвою падуть особливо нїмецькі подорожні, старає ся вигубити систематично нїмецький нарід в нїмецьких східних провінціях, нарушуючи зухвало умови — коли супроти такої держави вважає кн. Бісмарк відповідним говорити такою — скромною бесїдою, то мусить він мати до того свої важні, конечні причини — то мусить опановувати його язик свідомість звязання, зависимости.

В однім згляді ситуація вияснила ся. Росія мусїла показати фарбу та скинути маску безкорисної любови до людства і свободи. До публичного відома подано вже условія мира, які вона ставить Туреччинї, та з якими вона хитро ховала ся аж до останної хвилї, хоч вправдї ще не в автентичній формі, але з неомильним пятном правдивости.

Пригляньмо ся їм:

Ромунїя, Сербія і Чорногора мають бути зовсїм відірвані від Туреччини; а з Болгарії має бути створене автономне князївство, поки що позірно під зверхністю (суверенністю) Порти. Будуче князївство Болгарії має

обіймати не лиш колишній наддунайський вілаєт, але весь край на полудне від Балкану поміж Сербією і Чорним морем враз з Софією і Філіпополем. Адріянополь буде лишений Туреччині, але „більша часть Тракії і Македонії," отже около половини прочої европейської Туреччини буде прилучена до Болгарії. Сим ново збудованим князівством буде кермувати, аж доки зібраннє нотаблів, яке має бути скликане, не вибере князя, російська комісія і там „лишить ся" 30 тисяч російського війська. — Як довго — про те не говорить ся нїчого. Чорногора має бути наділена Антіварі і Подґоріцою, а крім того побільшеннєм на північнім сході — отже частиною новобазарського пашалика. Сербія має дістати Ніш і велику часть Боснії. Окрім того жадає Росія 1400 мілїонів рублїв воєнного відшкодованння і як застав на те Арменію від Батуму до Баяцід. Тому, що Туреччина нїколи не буде в силї заплатити жаданої квоти, означає застав половини Арменії дефінїтивне відступленнє того простору. Щоби однак дістати трохи готівки в свої власні порожні кишенї, накладє Росія на Туреччину ще 800 мілїонів марок осібної кари в облїґаціях, за яких точне опроцентованнє має бути окрім инших данин заставлена також египетська, яка вже раз була заставлена за так звану анґлїйську позичку. Не досить на тім, Росія жадає також повного звороту російських капіталів, уміщених на турецьких довжних записах.

Замітним або незамітним способом в услівях мира не згадує ся зовсїм про Дарданелї. Причину не тяжко вгадати. Росія не хоче дразнити Анґлії, щоби ізолювати Австрію, яку услівя мира кривдять не менше від Туреччини і запобігти анґлїйсько-австрійському союзови. До конфлїкту з Австрією здаєть ся готова російська дипльоматія допустити. Вона мусить бути дужи певна нїмецької — охорони плечий, інакше був-би такий визов самовбійчим божевіллєм. Окрім повисших услівій мала Росія зажадати ще видачі найлїпших турецьких панцерників — жаданнє, яке стрінуло ся до тепер з упертим, здаєть ся Анґлією підсичуваним, опором Турків, яке однакож певно не буде Росією піднесене до значіння conditio sine qua non (услівя без якого нема мира).

Слушно пише віденська „Neue Freie Presse" з 26. лютого с. р.:

„Російські мирові услівя, такі милі супроти Анґлії, були диктовані проти Австрії дїйсною злобою. Коли вони є автентичні (що є безсумнівне), то в російській великій кватирі перевисшило стремлїннє дразнити Австрію охоту покорити Туреччину. Все те, що ґраф Андраші узнав не-

згідним з інтересами Австрії, поміщено з найбільшою старанністю поміж мировими услівями. Наш мінїстер зовнїшних справ був заявив, що не можна буде терпіти розширення сербського воєнного походу на Боснїю, бо Боснїя лежить в австрійський „сфері інтересів". Для того власне появила ся в мирових услівях клявзуля, що Сербія має бути значно побільшена Боснїєю. Ґр. Андраші нераз заявив, що він не має нїчого замітити проти розширення Чорногори на альбанські території, але не може згодити ся, щоби ті скорі до бійки і рабунку сини Чорних гір дістали пристань. Длятого признають мирові услівя Чорногорцям пристань Антіварі, яка впрадї є зла, але з певною працею може бути зроблена доброю. Ґр. Андраші назвав впрост явним нарушеннєм австрійських інтересів, коли-би Болгарія мала остати в російських руках. Тому власне говорить ся в мирових услівях коротко і сухо, що краєм буде кермувати російська комісія та що там лишить ся залогою 30.000 Росіян. Про вільність Дунаю, про відносини плавби на ріцї не говорить ся анї слова."

Так, ґр. Андраші не має чого нарікати. Він збирає овочі своєї полїтики „від випадку до випадку," т. є. de chute en chute — від упадку до упадку.

Прелїмінар мира ще не заключений.

„Прелїмінар мира"? Чому не просто „мир"? Бо се не є нїякий мир. Се має бути тільки провізорична умова поміж Росією і Туреччиною, якої затвердженнє або незатвердженнє буде річею проєктованої конференції (а може буде воно називати ся конґресом?)

Виразнїйше не можна сказати, що все те, що тепер наварила російська дипломатія, має тільки чисто провізоричний характер.

Досить: Кіхті здобувця вже показали ся. Поза „цівілїзацією", любовю свободи" чатувала найнизша жадоба добичі, найпростїйша жажда землї.

І ще в одним напрямі Росія скинула маску. Вона виявила своє звірство масовим страченнєм зловлених в Туреччинї Поляків, з яких найбільша часть не була навіть колишнїми „російськими підданими", а многі навіть були яко лїкарі хоронені женевським хрестом. Тим зухвалим нарушеннєм права народів і людскости проклямувала царська Росія перед зібраною Европою в ясним світлї крім свого звірства також свою правдиву думку про права „поневолених народів" та прибила собі пятно найгіршої облуди.

Для того, хто знає трохи модерну історію, не треба було певно аж сього приміру, — але в той спосіб стверджено публично, що на будуче нїякий чесний чоловік з здо-

ровим людським розумом не має права вірити в запевнення російського правительства, що йому лежить на серці добро поневолених народів.

По злочині прийде кара. Немезіда ступає не завсїди скоро, але вона йде певно.

Вправне ухо може вже почути її хід. Польське питанне — а се є мабуть найважнїйша полїтична подія сучасности — польське питанне стоїть на дневнім порядку. В нїмецькім парлямснтї і австрійській палатї послів прийшло воно під натиском обставин до обговорення. і в нїмецькім парлямснтї зажадали відбудованнн Польщі в імя гуманности, національного інтересу й інтернаціональної справидлевости.

Чи буде підписаний мир між Росією і Туреччиною, якого заключенне обіцюєть ся від 14 днїв ожидаючому світови майже що години? Чи збереть ся конґрес (чи конференція)? Або чи може розібють ся переговори між Росіянами і Турками, а воєнна фурія на ново рознуздаєть ся та полетить понад Европою?

Хто може се знати. Події вже давно вирвали ся з рук тих державних партачів, які люблять називати себе „державними мужами“ і позірно найменша untoward event (непередвиджена причина) вистарчає, щоби всї кола дипльоматичних банкротів знищити та кинути світ в хаос.

Можливо, що катастрофа буде відрочена. Можливо, що вона вибухне в найблизшім часї.

Чи скорше, чи пізнїйше — вона є неминуча, а з европейською війною буде тяжка справа Але з лона хаосу виринає Космос, гармонїйний лад.

„Shampowerr“ — щоби ужити вислову Carlyle'a, — які розпаношують ся на руїнах старої Европи, ті фалшиві позірні сили, основані на залїзї — не на залїзї леміша, але мордуючого людей меча — злїплені кровю, людською кровю. жиючі брехнею, з рук в уста — вони згинуть від своєї брехні. від свої „крови і заліза“; а на основах справедливости повстане нова міжнародна система держав.

Відбудована Польща є членом тої сістеми, вона є конечною частиною Европи будучности.

Се буде вимагати завзятих боїв.

При кінци подаю ще два листи одного приятеля, який студіював орієнтальне питанне, як нїхто другий. Острий суд, певний погляд, широке знанне зраджують майстра. Ex ungua leonem.

Липськ, дня 27. лютого 1878.

4. лютого 1878.

„— — Ми стаємо рішучо, як найбільше рішучо по стороні Турків, з двох причин:

1. Бо ми студіювали турецького селянина — отже турецьку народну масу — і пізнали його як безусловно найбільше здібного і морального репрезентанта селянства в Европі.

2. Бо поражене Росіян приспішить дуже соціяльний переворот в Росії, якого складники істнують в великій масї, а тим самим переміну в цїлій Европі.

Справа пішла зовсїм інакше. Чому? В наслїдок зради Анґлії і Австрії.

Анґлія. розумію тут анґлїйське правительство, виратувала прим. Серbів, коли вони були побиті; вона спонукала Турків неправдивими обіцянками завісити війну в тім хибнім переконанню, що Росіяни предложили (через Анґлію) завішенне оружа, якого першим услівєм мало бути перерванне війни. Се одиноке уможливило Росіянам їх останні наглі успіхи.

Інакше була би їх армія здесяткована голодом і зимном: тільки отворенне дороги до Румунії, де можна було мати (т. є. взяти) припаси і де крім того підсонє є лагіднїйше, позволило їм вирвати ся з пастки в Болгарії, яку вони переповнили були жовнїрами і перенести свої віддїли на полудне. Дісраелї був (є ще) спаралїжований у власнім кабінетї російським аґентом маркізом Салїсбурі, довіренним Ігнатєва; великим жерцем Палати громад, графом Дербі та уступившим власне ґрафом Карнарвоном.

Австрія перешкодила Туркам використати їх побіди в Чорногорі і т. д.

В кінци — і се є головна причина їх остаточного пораженя — Турки залишили зробити революцію в Константинополї, — а через те остав Магмуд Дамат — воплоченє старого режіму Серайля — шурин султана, властивий керманич війни, рішучо так само, начебп російський кабінет кермував сам впрост війною проти себе. Систематичне паралїжованнє і компромітованнє турецької армії ним можна виказати аж до найменших подробиць. Впрочім се є загально відоме в Константинополї, а се підносить історичну вину Турків. Народ, який не вміє в таких моментах найвищої кріви зробити революції, є пропащий. Російське правительство знало, що варта для него Дамат; воно ужило більше стратеґії і тактики, щоби держати Мідгата Пашу здалека від Константинополя і удержати Дамата при правлїнню, як на те, щоби здобути Плєвну.

Очевидно поза російським успіхом стоїть — Бісмарк. Він оснував потрійний цїсарський союз, який держав Австрію в спокою. Навіть по упадку Плєвни треба було Австрії виставити лише 100. тисяч війська — а Росіяни мусїли-би були тихцем цофнути ся і задоволити ся найскромнїйшими результатами. Абдикація Австрії дала з гори перевагу російській партії в Анґлії, тому що Франція не істнувала вже більше для Анґлії як континентальна мілїтарна держава (наслїдком попираної тодї паном Ґлєдстоном, тодішним премієром, post — Седанівської катастрофи).

Наслїдком того є просто розбиттє Австрії, яке є неминуче. коли російські мирові услівя будуть приняті, а тим самим Туреччина (що найменше в Европі) буде ще лиш формально дальше істнувати. Туреччина була для Австрії охоронним валом проти Росії й її славянського почоту. Отже передовсїм у відповіднім моментї попросить вона для себе „Чехію“.

Але Пруси яко Пруси — отже в своїм спеціфічнім противенстві до Нїмеччини — мають ще инші інтереси: Пруси як такі, се є їх династія, стали ся і є тим, чим вони є на російським „підкладї“. Погром Росії, революція в Росії — було-би подзвінним для Прус. Інакше був-би певно сам пан фон Бісмарк не визначив їм по великій побідї над Францією, коли Пруси стали першою европейською мілїтарною силою, того самого місця проти Росії. яке вони заняли як пяте колесо в европейськім державнім возї 1815 р.

В кінци для таких великих мужів, як Бісмарк, Мольтке і инші, не є нїяк байдужним те особисте значіннє, на яке робить надію розпочатий тепер ряд европейських воєн.

Певна річ, що Пруси при нагодї мусять зажадати „компензації“ за уможливлені лиш ними російські успіхи. Се видно вже з поведення Росіян проти румунського правительства, яке виратувало тих самих Росіян під Плєвною, заки надійшли дальші московські військові транспорти. В подяку за те має тепер Кароль Гогенцолєрн віддати назад відступлену Росіянами по кримській війні часть Бесарабії. Що на те в Берлїнї не позволять так легко, про те знають в Петербурзї і є готові дати радо handsome (гарне) відшкодованнє.

Але цїла історія має ще инші сторони. Туреччина й Австрія були останнім заборолом старого европейського державного порядку, який златано на ново в 1815 р.; він розлетиться цїлковито з їх упадком. Сей крах, який доконаєть ся рядом („зльокалїзованих“, а потім „загальних“) воєн, — приспішить соціяльну кризу — а разом з нею загибіль всїх тих побренькуючих шаблями позірних сил.

11. лютого 1878.

Москалї осягнули добрий успіх; вони розбили „велику лїберальну партію“ Анґлії та зробили її нездібною до правлїння на довгий час, коли тимчасом партія Торіїв в офіціяльний спосіб поповнила самобийство через зраду Дербі і Салїсбурі (того власивого московського розгінного колеса в кабінетї).

Анґлїйська робітнича кляса була поволи чим раз глибше і глибше здеморалїзована корупційним періодом від 1848 та дійшла вкінци до того, що становить ще лиш хвіст великої лїберальної партії, т. є. своїх гнобителїв, капіталїстів. Їх провід переїшов зовсїм в руки продажних провідників тред-юнїонів і аґітаторів з ремесла. Ті попихачі кричали і верещали in maiorem gloriam царя-освободителя народів, за плечами Ґледстона, Bright'a, Mundell'a, Morley'a, голоти фабрикантів і ин., а рівночасно не рушили анї пальцем в обороні своїх власних братів, засуджених властителями кораблїв в полудневій Валії на голодову смерть. Підлі! Щоби цїлість відповідно увінчати, голосували при останнім голосованню в палаті громад [7. і 8. лютого, коли то більша часть достойників „великої лїберальної партії“ Forster, Lowe, Harcourt, Goschen, Hartington, а навіть (7. лютого) сам великий John Bright — полишили свою армію і втекли підчас голосования, щоби надто не компромітувати ся своїм голосованнєм] — одинокі представителї робітництва в палаті громад, а то, horribile dictu, безпосередні заступники копальняних робітників і самі з походження копальняні робітники, Burd і гідний пожалування Mac Donnell з мрійучим про царя кадовбом „великої лїберальної партії“!

Але скорий розвій російських плянів розвіяв чари, розбив „механїчну аґітацію“ (5-ти фунтові ноти головна пружина механїзму); в такі хвилї було-би „небезпечно для тїла“ для Motherschead'a, Horoell'a, John'a, Hales'a Shipton'a, Osborne'a і тої цїлої голоти, дати почути свій голос на публичнім робітничім мітінґу; народні маси розбивають і розганяють насильно навіть їх покутні збори за картами вступу.

Але отяжілий „Анґлосаксонець“ пробудить ся запізно що найменше для найблизших подій. — —

Російська дипломатія далека від того, щоби подїляти недорічні „християнські“ антипатії проти „півмісяця“. Туреччина, зредукована на Константинопіль і малу часть Румелії в Европі, але з компактними посїлостями в Малій Азії, Арабії і т. д. має бути прикована до Росії зачіпним і відпорним союзом.

Підчас останного воєнного походу віддавали 120.000 Поляків в російській армії велику прислугу: тепер до Поляків Турки — а два найхоробрійші народи Европи, які мають піместити на Европі свою ганьбу, під російським прапором — се незла ідея!

В 1829 р. поступали Пруси зовсім так, як нині — але тоді ще тільки яко найбільша з европейських дрібних держав і отверте протеже Росії.

Мольтке змалював добре розпучливе положеннє, в якім знайшло ся російське вїйсько по переході Балкану з причини Дібича (липень 1829). Виратувати його можна було ще лише дипломатичним способом.

Друга кампанія була-би на тій самій точці так само зле скінчила ся як і перша — а тоді finis Russiae — тоді приходив для Росії кінець. Тому то прибув цар Николай дня 10 червня 1829. до Берлїна під тим позором, щоби взяти участь у вінчаню Принца Вільгельма Прусського (теперішного нїмецького цїсаря). Він просив Фридриха Вільгельма III. того „im Siegeskranz“ наклонити Порту, щоби вона вислала відпоручників до переведенн мирових переговорів. Тодї Дібіч ще не був перейшов Балкану, найбільша часть його армії завязла під Сілїстрією і навкруги Шумлї. Фридрих Вільгельм III. вирядив у порозумінню з Николаєм урядово барона Міфлїнґа, яко надзвичайного посла до Константинополя; але він мав там дїлати як аґент Росії. Міфлїнґ був чистим Москалем, як те сам розповідає в творі „З мого життя“: він подав Росіянам плян воєнного походу в 1827 р., він наставав також на те, щоби Дібіч за всяку цїну машерував через Балкан тодї, як він буде інтриґувати в Константинополї яко мировий посередник: він каже сам, що султан, переляканйй таким маршом, заапелює „до него як до приятеля“.

Під покришкою запевнення европейського мира, вдало ся йому зманити Францію та Анґлїю: сю останню в той спосіб, що він вливає через анґлїйського посла, приязного до Росії Роберта Ґордона на його брата Earl-a of Aberdeen, а через сего на Велїнґтона, який сего пізнїйше тяжко жалував.

Коли Дібіч перейшов Балкан, мав він ту приємність, що його 25. липня (1829) запросив Решід Паша листовно на отвореннє мирових переговорів. Того самого дня мав Міфлїнґ свою першу розмову з Райсом еффенді (турецьким мінїстром заграничних справ), якого він застрашив своєю нагальною мовою (à la прінц Reuß). — він покликував ся при тім на Ґордона і. т. д.

Султан, під натиском пруського посла (якого попирали анґлїйський посол Ґордон та французький Ґійерміно (Guillerminot) — обидва оброблені Міфлїнґом) приняв 5. слїдуючих услівій мира: 1. Інтеґральність оттоманського царства; 2. захованнє попередних договорів між Портою і Росією; 3. доступ Порти до льондонського договору (6 липня 1827) між Францією Анґлією та Росією в справі управильнення грецьких справ; 4. солїдні ґарантії на свободу мореплавства на Чорному морі; 5. дальші переговори між турецькими та російськими представниками про індемнїзаційні (в справі відшкодования) домагання та инші претенсії обох партій.

Дня 28. серпня прибули два турецькі уповновласнені, Садек еффенді та Абдуль Кадер Бей в товаристві Кістера (Küster, пруський атташе посольства в Константинополї) до Адріянополя, де знаходила ся російська головна кватира від майже 8 днїв. Дня 7. вересня почав Дібіч переговори, не чекаючи на російських уповновласнених (Алексія Орлова і Палєна), які доїхали заледви до Бурґас.

Але підчас переговорів посував Дібіч безнастанно свої війська на Константинополь. Зухвалий та ароґантний (мимо свого гнилого положення а може й задля нього) жадав він в речинцї 8 днїв згоди турецьких упавновласнених на слїдуючі пункти:

Твердинї Браїля, Ґюрґєво та Каляфат мають бути знесені, а самі місцевости мають бути прилучені до Волохії. Відступленнє в користь Росії Анапи і Поті над Чорним Морем та пашалику Ахалцік; 700.000 „мошонок“ (около 120 мілїонів франків) воєнного відшкодования, заґварантованого зафантованнєм Сілїстрії та дунайських князівств через Росію. Відшкодованнє у висотї около 15 мілїонів франків за втрати для російських купців, платне в трьох термінах, а по кождім з них буде російська армія уступати — спершу у підніжє Балкану, відтак на північ від сього ґірського пасма, а на кінець поза Дунай.

Порта запротестувала проти сих условій, які стояли так в супереч з уміркованими запевненнями царя. Новий пруський посол — Роєр (Royer) — (Міфлїнґ зник 5. вересня, довершивши своє дїло ката, він „приятель Порти“ та ангел мира) враз із переконаними Міфлїнґом, ґенералом Ґійерміно та сіром Робертом Ґордоном — попирали реклямації Порти, бо отся зухвалість була проти умови, була навіть для того „im Siegeskranz“ за далеко йдуча. Дібіч знав, що він мілїтарно сидить в лапцї, для того робив мнимі концесії, артикул про суму воєнного відшкодования мав бути стягнений на публичних мировых переговорах; першу квоту відшкодования для ро-

сійської торговлї зменшено, бо, як говорили турецькі посли: „навіть найбільший туман міг би знати, що Порта не може платити.“ Вкінци заключено остаточно мир дня 5. вересня.

Велика сензація в Европі, велике обуреннє в Анґлії: Веліні'тон пінив ся; навіть Aberdeen виказував в одній депеші небезпеку, яка визирала ізза кождої з мирових клявзуль та старав ся створити загальний аліянс, через який всї великі держави (враз із Росією) ґарантували би мир на Сходї. Австрія була згідна; але Прусія ударемнила проєкт, виратувала Росію від небезпек, якими загрожував її европейський конґрес. (Франція, в якій Кароль приготовляв замах стану, зачала входити в таємні порозуміння з Росією, заключено навіть таємний договір, після якого Франція мала дістати надренські провінції).

Серед таких обставин не потрібував Нессельроде (Nesselrode) встидати ся; він написав безстидну та глумливу депешу до анґлїйських мінїстрів, т. зв. депешу, звернену до ґрафа Левена (російського посла) в Льондонї.

Те вчинила Прусія колись і повторила тепер те саме на більшу скалю. Ґарні Гогенштавфи — ті Гогенцолєрни! Бісмаркови прийшла лехко його державна мудрість в австрійській та французькій афері; проти Австрії мав він охорону Бонапарте та Італїйців, а проти Франції цїлу Европу. А крім того цїль, до якої він стремів — була видвигнена та приготована відносинами.

Тепер, коли відносини є заплутані прийшов на ґенїяльність кінець.

В нутрі Росії щось неясно. Лагідний Александер хоче заложити на Новій Земли карне місце заслання для полїтичних переступцїв, се була би смерть без фраз. Варто би побажати, щоби прийшло в найблизших часах до мира на рік або два. Се було би іменно дуже пожиточно для розвою внутрішнього розкладу в Росії. Першим кроком того правительства (після пруського взірця з 1815) булоби переслїдуваннє панславістичних аґітаторів. Їх використано, скільки було потрібно; кара наступить сей час, як тільки скінчить ся воєнна завируха.

Кінець.

Вийшли з друку такі брошури:

М. Михайленко — Національне питанне в Росії й війна.

Зміст: І. Національна справа й держава; ІІ. Національна справа в російській державі; ІІІ. Українська національна справа в російській державі; ІV. Український нарід і теперішна війна.

Юрій Ручка — Російські соціялїсти й теперішня війна.

Зміст: Передмова редакції — Українці, Росія й війна; Вступ — Характеристика російського соціялїстичного руху; І. Російські соціялїсти й теперішна війна; ІІ. Критика поглядів Плєханова і Троцкого в справі теперішної війни; ІІІ Будучність інтернаціоналу й федерація держав; VI. Висновки; Додаток — погляди нїмецького соціалїстичного посла Лєнша про будучність царату.

М. Михайленко — Росія й Україна.

Зміст: Передмова редакції; І. Вступ; ІІ. Полїтика російського уряду супроти України. 1. Від Переяславського договору до повного зруйнування самостійности України. 2. Російській уряд супроти українського національного відроженя; ІІІ. Українська справа й російське громадянство. 1. Від початку 19-ого столїття до революції 1905—1906 років. 2. Під час „конституційної“ ери. Додаток — Розвиток польської полїтичної думки в українській справі. ІV. Росія й українська справа в Австрії. V. Українська справа й польсько-російські відносини; VI. Протиукраїнські пляни Росії в теперішній війні; VII. Україна й теперішня війна.

М. Залїзняк. — Сомостійна Україна — несоціялїстичне гасло?

М. Залїзняк. — Українці, Росія й війна.
(Замітки й матеріяли.)

М. Михайленко — „Визвольні Манїфести" російського уряду в теперішній війні

Зміст: Манїфест до Поляків: Манїфест до народів Австрії; Манїфест до „російського народу" в Австрії: Російське поступове громадянство на послугах російського уряду.

В. Лїбкнехт — Чи Европа має скозачіти?

Зміст: Від редакциї; Передне слово; Сором Европи; Війна на сході; Завіщанє Петра Великого: Війна на овиді: До полїтичної ситуації; Полїтичне положенє: Слово до нїмецьких соціялдемократів; Чотири тиждні пізнїйше.

В нїмецькій мові вийшли:

Georg Ruczka: Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.

Georg Ruczka: Die französischen Sozialisten und der Krieg.

Друкують ся або готують ся до друку:

Галичина й її національне значінє для України; Поділ Галичини;

Х. Житловський — Соціялїзм і національне питанє; Національна справа й Партія С. Р. (збірка статей).

К. Кавтский. — Національність й інтернаціональність.

К Кавтський. — Національна держава, імперіялїстична держава й союз держав.

Е. Бернштайн. — Інтернаціонал робітничої кляси й европейська війна.

Іван Сокара. — Хай Европа козачіє!

Л. Васпленко. — Світова війна.

Ф. Вольховский: Як мужик став довжником у всїх.

Др. Осин Назарук: Що се є: суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролєтаріят, капіталїсти і орґанїзація?

С. Дікштайн. — Хто з чого жиє?